

САВЕЗНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА
САВЕЗНИ ЗАВОД ЗА СТАТИСТИКУ

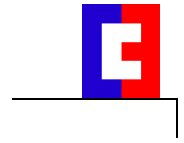

140 година званичне статистике

САДРЖАЈ

страна

Предговор	5
Preface	6
Др Миодраг Николић:	
ИЗ ИСТОРИЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ СТАТИСТИКЕ	7
Статистика Србије од 1862. до 1914. године	8
Почеци статистике у Црној Гори	24
Статистичка служба Краљевине Југославије од 1918. до 1941.	29
Југословенска статистичка служба од 1944. до 1991. године	44
Статистика СР Југославије од 1992. године до краја XX века.....	81
Резиме.....	86
Summary	91
Литература	96

ПРЕДГОВОР

Поводом обележавања 140 година статистичке службе Савезни завода за статистику издаје ову монографију која пред јавност износи податке о континуитету званичне, тј. државне статистичке службе код нас.

Развојем друштва званична статистика добија значајну улогу у креирању политике друштвеног и економског развоја земље.

Обележавање јубилеја 140 година континуираног рада и развоја статистичке службе прилика је да се укаже на значај званичне статистике и њено неопходно присуство и учешће у развоју друштва и државе. Од свог оснивања статистичка служба ради захваљујући генерацијама врских статистичких стручњака, од којих су многи постали угледна имена и ауторитети у светским статистичким круговима.

Монографија пружа занимљиве информације о формирању, развоју и статусу статистичких служби, историјском развоју статистике, њеном учешћу у научноистраживачким пројектима, раду у међународним статистичким форумима, организацији статистичких завода, начину дисеминације података корисницима и публицистичкој делатности.

Ова јединствена публикација конципирана је тако да се корисник најпре кроз ауторски текст дојена југословенске статистике, др Миодрага Николића, упознаје са развојем званичне статистике од оснивања до данас. У другом делу монографије се кроз прилоге може детаљније пратити развој и организовање статистичких завода као и издавачка делатност званичне статистике и друге значајније активности.

Д и р е к т о р
Миодраг Живковић

PREFACE

Regarding the 140th anniversary of the official statistics in our country, Federal Statistical Office is publishing this monograph to present, to the public, the data on continuity of official, that is, the state statistical service.

Along with the development of the society the official statistics acquires important part in creating policies of social and economic development of the country.

The jubilee of 140 years of continual work and development of statistical service is certainly an opportunity to point out to the importance of official statistics and its indispensable presence in participation in the development of society and the state. Since its foundation official statistics functions with the efforts of generations of valuable statistical experts, with many of them being respectable names and authorities in the world statistical community.

The monograph offers interesting information on creating, development and the status of statistical services, historical development of statistics, its participation in scientific-research projects, participation in international statistical meetings, organization of statistical offices, data dissemination to users and publishing activities.

The concept of this exceptional publication leads the user first through author's text of the doyen of Yugoslav statistics, Dr Miodrag Nikolic, that represents the development of official statistics since its establishing up to the present. The second part of the monograph, offers, through supplements, in more detailed review of the development and organization of statistical offices, as well as, publishing and other significant activities of official statistics.

Director

Miodrag Živković

ИЗ ИСТОРИЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ СТАТИСТИКЕ

Статистичка служба Југославије постоји већ сто четрдесет година. То време испуњено је крупним историјским догађајима и видним напретком струке.

Са гледишта струке најзанимљивија је тема постигнути напредак: ширење програма истраживања, примена нових метода, потпуније публикување резултата и већа употреба статистичких података. Успон струке био је сталан.

Са гледишта историјских потреса, за статистику су важне промене које су доводиле до повремених дисконтинуитета. Били су то ратови, измене државних граница, смене уставних поредака, преврати друштвеног система. Разумљиво је да државна статистичка служба прати судбину државе. Стога је и овај приказ подељен на четири дела: у Србији и Црној Гори од 1862. до 1914, у Краљевини Југославији од 1919. до 1941, у СФР Југославији од 1945. до 1991. и у СР Југославији од 1992. до краја XX века.

Статистичка служба је постизала побољшања и успешно савлађивала тешкоће настале због бурног тока историје. Овај текст има задатак да укаже на те две стране развоја југословенске статистике. За обележавање јубилеја и тако скроман прилог може да послужи сврси.

СТАТИСТИКА СРБИЈЕ ОД 1862. ДО 1914. ГОДИНЕ

Кнез Михаило Обреновић је 1862. године потписао акт којим се економско одељење Министарства финансија обавезује да води и координира све статистичке послове за све гране државне управе. Био је то почетак државне статистичке службе у Србији. Истовремено, то је почетак статистичке службе и у Југославији.

Две године касније, из Економског одељења Министарства финансија издваја се посебно Статистичко одељење. Стога може да се расправља да ли је државна статистика у Србији основана 1862. или 1864. године. Професор др Сава Обрадовић и др Милица Сентић писали су у Статистичкој ревији број 2-3 за 1964. годину о стогодишњици, везујући је за 1864. годину. Данас није тако важно да ли ће се предност дати првој кнежевој одлуци или моменту организационе посебности. У оба случаја историја струке је готово подједнако дуга.

Статистичка истраживања су спровођена и пре оснивања специјализоване службе. Оснивачки акт је донет после знатног, већ стеченог статистичког искуства.

1.

Нека статистичка истраживања вршена су у Србији и у **време прве владе кнеза Милоша**. У турској царевини су прикупљачи пореза подносили извештаје о пореским обвезницима. Према погодби између Марашли Али Паше и кнеза Милоша, турски чиновници нису смели да залазе у села. Прикупљање пореза вршили су Милошеви људи. Подаци о пореским главама одређивали су пореску обавезу према турским властима. Кнез Милош био је неписмен, а вероватно и његови порезници. Поуздана документа, ако

су постојала, нису сачувана. Али, сигурно је да се без статистичких пребројавања није могло. Може само да се замисли колико је било натезања око тачности података. Прикупљање и контрола тачности утврђених бројки наметали су се као неизбежна потреба јавне управе.

Од 1824. године се, поред пореских глава, пребројава и стока. Десет година касније, од 1834. године, у Србији се врше редовни петогодишњи пописи становништва. Статистика спољне трговине, унутрашњег промета робе, статистика цена и надница, уводе се од 1843. године.

Иако је Србија тридесетих и четрдесетих година XIX века још била вазална кнежевина, трудила се да створи државне установе по европском узору. Нарочито се за то залагао *уставобрани-тељски режим*, од 1842. до 1858. године. Издвајају се полиција, судство, финансије, просвета, здравство, црква и други послови као области државног старања. Свака од тих грана управе имала је извесну потребу за подацима. У низу посебних захтева сазревало је и питање опште статистичке службе. Професори народне економије на Лицеју у Београду тада су већ предавали и статистику.

Ко је извршавао статистичке послове? То може да се претпоставља. Приликом пописа морали су да се позову и ангажују готово сви писмени људи: учитељи, свештеници, државни чиновници, старији ђаци и студенти. Са друге стране, прикупљање, сређивање и обраду података, у оквиру постојећих установа, обављали су службеници уз своје друге послове. Статистика је постајала све учесталија пракса, мада није било професионалних статистичара или их је било мало. Ипак је у време оснивања службе већ постојала извесна кадровска основа. У срезовима и општинама вршена су снимања, пребројавања и мерења. У среским и окружним надлештвима вршила се обрада да би се надлежној централи у Београду доставили сумарни прегледи. Неки људи радили су то чешће него други. Како су статистички послови постајали и све обимнији

и све чешћи, то су била бројнија лица са извесним статистичким искуством. Уз то, статистички радови су ометали друге активности исте установе. Оснивање посебних и сталних статистичких организација куцало је на врата.

Статистичких истраживања је, разуме се, било и у околним земљама насељеним јужним Словенима. Само, то се обављало у организацији статистичких служби других држава. Када би се расправљало о статистици са гледишта културе, тај рад морао би да се узме у обзир. Међутим, са гледишта развоја државне статистичке службе били су то туђи подухвати, којима се управљало из Беча, Будимпеште или Цариграда.

2.

Оснивање статистичке службе извршено је под притиском већ нараслих потреба и после већ сразмерно обимног статистичког искуства. Економско одељење Министарства финансија добило је задатак да обрађује статистику из свих области државне управе. Својим особеностима статистички рад је захтевао и одвојену организацију па се 1864. године ствара Статистичко одељење. Тиме државна статистика постаје и посебна служба. Ипак, до пуне организационе самосталности још дуго није дошло.

Из оквира надлежности Министарства финансија, статистика 1882. прелази у састав тек основног Министарства народне привреде. У Актима о организацији државне власти, статистика носи назив "одељења" па "управе". У 1881. години донет је и Закон о устројству статистике, који је својевремено врло повољно оцењиван.

Статистичка служба није успела да концентрише сав статистички рад. Велики део свих истраживања спроводила су поједина министарства. Ресорне статистике су давале печат организацији.

Али било је све више реда. Све редовније публикације, испуњене резултатима свих грана статистике, показују да је служба основана 1862. године све успешније обављала своју улогу координатора.

3.

Статистичка служба Србије имала је срећу при избору својих првих челника: др Владимира Јакшића, др Богољуба Јовановића и др Драгише Ђурића.

Др Владимир Јакшић (1824 - 1899) водио је статистичку службу од оснивања до 1888. године. Када је преузео ту дужност био је већ познат и у стручној, и у широј јавности, као доктор наука и професор Лицеја. Поднео је тзв. светоандрејској скупштини 1868. године предлоге за економску политику земље. Поред рада на организовању статистичке службе био је иницијатор за оснивање мреже метеоролошких станица. Писао је о историји штампе у Србији, састављао статистичке прегледе за српске крајеве, уређивао "Државопис Србије". Био је члан Међународног статистичког института па је знао шта се чини у свету, обавештавајући се на најмеродавнијем месту. Изабран је касније и за академика. Статистичка служба Србије није могла да добије угледнијег старешену.

Др Богољуб Јовановић (1839 - 1924), као већ искусан статистичар преузима место старешине статистичке службе 1888. године, одмах по повлачењу Владимира Јакшића. Био је доктор наука, зналац страних језика и човек велике енергије. Закључио је полове издавања "државописа" и почео да штампа статистичке годишњаке. Од његових статистичких радова вреди поменути концептуалне доприносе: Основа за статистику наставе, Основа закона о редовном попису становништва и домаће стоке, Основа о управи државне статистике и др. Био је члан Међународног статистичког института и објављивао радове и на немачком језику. Водио је српску статистику до 1907. године, када је пензионисан.

Државниъ Советъ

По предлогу Министра Финанцій до № 17.
шев. № 1760 рѣшио к:

1, да Економическй одѣлъ Министрства Финанцій
буде издаванъ и издаванъ по словесъ свѣдѣнѣи државна
Финанс изобрѣванъ.

2, да се у исавий одѣлъ државни Общи Казанъ,
на сѣ годишнѣи платанъ до 1000. манра, или 1000 гроша
изрѣски.

3, да се на обзрѣнѣи годни изобрѣданъ или
Казанъ или платанъ може издаванъ изъ Фрѣдѣи ово годни,
или существующа дрѣженъ на плану казначейства Министрства
Финанцій.

№ 572.
18. Августа 1862 г.
у Београдѣ.
Главный
Секретарь Совета,
И. М. Мухоморовъ

Председатель Совета,
Г. М. Мухоморовъ.

18. Августа 1862.
у Београдѣ,
Министръ Финанцій
М. М. Мухоморовъ

М. М. Мухоморовъ

Акѣи кнеза Михаила Обреновића из 1862. године

Др Драгиша Ђурић (1858 - 1924) наслеђује Јовановића на положају старешине Управе за статистику. Студирао је филозофију у Лајпцигу, Јени и Хајделбергу, где је 1884. промовисан за доктора филозофије, а потом је, као службеник Министарства финансија, послат у Беч да студира статистику. Пошто се вратио у земљу посветио се раду у државној статистици. Водио је Управу српске статистике до Првог светског рата, а после овог постаје први послератни руководилац статистике Краљевине СХС.

Разуме се, на статистичким истраживањима сарађује много људи. О њиховим школским квалификацијама и посебном статистичком знању данас се мало зна. У сваком случају тадашња Србија није имала много високо образованих људи па их у већем броју није могла окупити ни државна статистичка служба. Зна се да је статистичко одељење 1864. године имало три стручна статистичара, а министарства по једног.

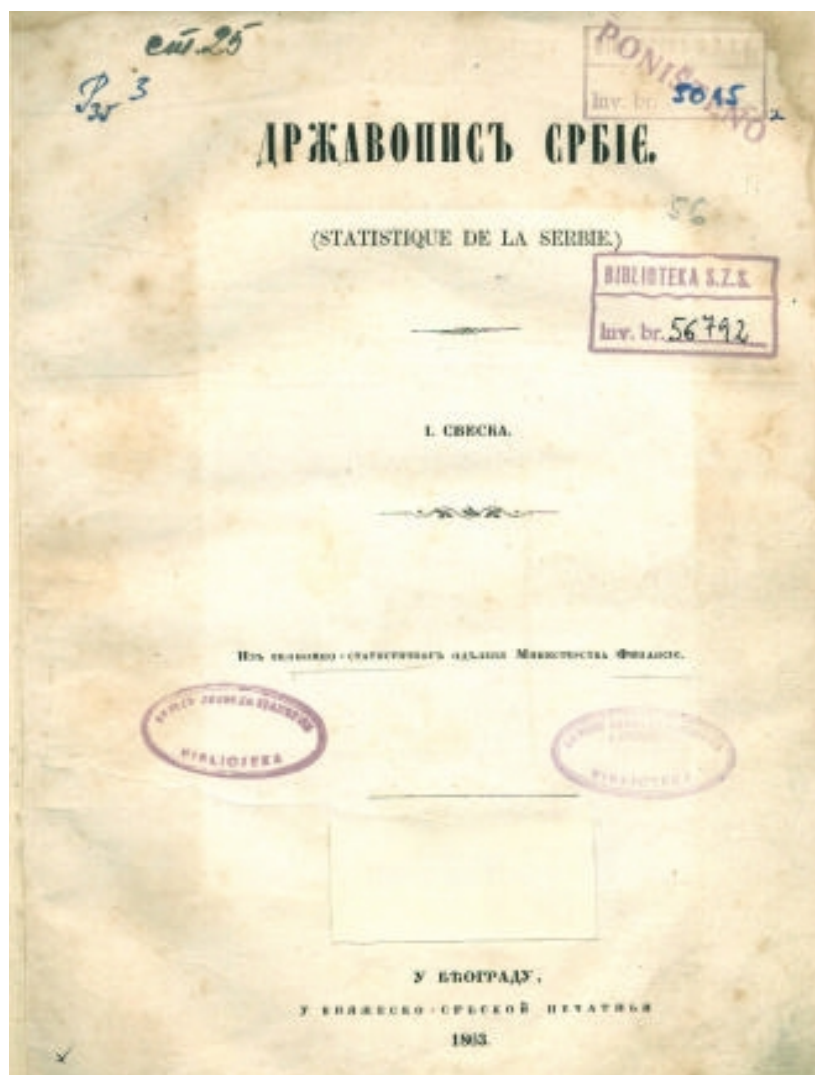
За разумевање друштвеног положаја статистике занимљиви су и подаци из публикације "Шематизам Краљевине Србије 1891." Статистичко одељење налазило се тада у саставу Министарства народне привреде. Начелник одељења Богољуб Јовановић био је чиновник 3. класе, а секретар Живко Шокорац имао је 2 класу. Осим тога, из "Шематизма" може да се види да је постојао и Централни статистички одбор у чијем су саставу били: М. Јанковић, пуковник, М. Миловановић, начелник одељења трговине, С. Протић, начелник у Министарству унутрашњих дела, Н. Станковић, начелник у Министарству саобраћаја, С. Милојевић, начелник у Министарству финансија, Ч. Поповић, начелник пољопривредног одељења, Ј. Атанацковић, потпуковник, Др М. Јовановић, професор војне академије и Др Б. Јовановић, начелник одељења статистике.

Овлашћења овог Савета била су веома широка кад су у питању програм истраживања и координација. Али, тек би требало истраживати да би се сазнало шта је и како је радио Савет. Међутим, веома је корисно знати да је постојало такво тело.

4.

За статистичку службу су **публикације** најбоља мера постигнутих успеха. Врхунска достигнућа статистичке активности до Првог светског рата налазе се у издањима "Државопис Србије" и "Статистички годишњак Србије".

Први Државопис Кнежевине Србије из 1863. године

Државописи су претходили годишњацима, као ранија фаза развоја статистичке штампе. Садржаји нису били устаљени. У појединим томовима налазило се оно што је могло да се понуди јавности у години издања.

Први Државопис Србије изашао је из штампе и предат јавности 1863. године. Књига је имала 115 страна. Штампана је старим писмом и опремљена преводима појмова на француски језик. Књигу чини осам поглавља: клима, кретање становништва у Београду, извештај о пословању Топчидерске економије, просечне цене, становништво Србије 1859, спољна и унутрашња трговина, месечни ценовници. Нека од тих поглавља су текстови проткани табелама. Из тих текстова може да се сазна понешто о дефиницијама, методима и начину на који су схваћене ове бројке. Уводна реч Владимира Јовановића, прво поглавље књиге, представља предлог Министру финансија за побољшање метеоролошке службе, чиме би се подигао углед Србије у очима цивилизоване Европе.

Друга свеска Државописа изашла је 1865. године, на 160 страна. Ту је штампан и извештај о конгресу Међународног статистичког института одржаном у Берлину 1863. године. Нови су и резултати пописа људства у 1863. години, приказани на 70 страна. Поред података о броју становништва, ту се налазе и подаци о дукатима израженој вредности имања, покретних и непокретних, у дукатима. Изгледа да је то био први покушај процене народног богатства у Србији. Подухват је утолико вреднији пажње што обрачун народног богатства у статистичкој служби Југославије још није решен (и поред радова Ива Винског и Љубана Стјепановића). У текстовима овог тома налази се и овакав став: "Сходно закључењима статистички у Паризу и Бечу држаним, конгреса, главни градови појединих држава велико право на самосталну статистику имају". По овом, иницијативе за стварање комуналне статистике нису тако нове, а налазиле су разумевање и у Србији.

Укупно Осврце	По врстама — По категоријама							
	1	2	3	4	5	6	7	8
1892	4,211	4,461	0	—	—	—	—	—
1891	3,211	—	—	—	—	—	—	—
1890	2,430	—	—	—	—	—	—	—
1889	1,848	—	—	—	—	—	—	—
1888	1,308	—	—	—	—	—	—	—
1887	797	—	—	—	—	—	—	—
1886	1,336	—	—	—	—	—	—	—
1885	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1884	1,071	—	—	—	—	—	—	—
1883	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1882	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1881	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1880	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1879	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1878	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1877	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1876	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1875	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1874	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1873	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1872	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1871	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1870	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1869	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1868	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1867	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1866	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1865	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1864	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1863	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1862	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1861	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1860	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1859	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1858	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1857	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1856	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1855	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1854	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1853	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1852	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1851	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1850	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1849	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1848	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1847	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1846	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1845	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1844	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1843	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1842	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1841	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1840	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1839	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1838	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1837	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1836	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1835	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1834	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1833	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1832	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1831	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1830	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1829	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1828	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1827	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1826	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1825	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1824	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1823	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1822	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1821	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1820	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1819	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1818	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1817	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1816	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1815	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1814	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1813	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1812	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1811	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1810	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1809	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1808	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1807	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1806	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1805	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1804	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1803	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1802	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1801	1,000	—	—	—	—	—	—	—
1800	1,000	—	—	—	—	—	—	—

Публикација из 1892. године

Догађало се да се читава свеска Државописа посвети једној теми. Том XIX приказује само виноградарство. На 103 стране приказано је стање у овој области из 1889. године.

Током година побољшавали су се публикациони стандарди. Табеле су биле све разрађеније. Појавили су се графикони. За нека истраживања су, поред резултата, приложени и упитници. Штампа је постајала све уреднија.

Објављени су и извештаји о учешћу на међународним конгресима статистичара у Хагу 1859, у Берлину 1863. и у Флоренцу 1867. године. Текстова са објашњењима и тумачењима било је некад више, некад мање. У свих двадесет свезака текстови су заузели око 11% свих штампаних страна.

Двадесети по реду Државопис био је и последњи. Изашао је из штампе 1894. године, на 227 страна. Директор Богољуб Јовановић написао је том приликом осврт на читаву серију. Он истиче да се усталило седам грана државне статистике: попис људства, кретање становништва, јавна настава, народна привреда (тј. пољопривреда), трговина (спољна, унутрашња и "провозна"), цене и кривично суђење. Под наслов "Разно" стављани су резултати мање развијених статистика: непокретна имања, порези, царине.

Пропратне поруке директора остављају сасвим модеран утисак: Највишим решењем од 18. априла 1862. године наређено је да "Економском одељењу Министарства финансија буде задатак и статистичке послове свију струка државне управе израђивати" (Зборник закона и уредаба XV. стр. 108). - "Закон о устројству званичне статистике од 8. IV 1881. није био довољан да се статистика више унапреди". - Садржина Државописа, наиме, није била богатија јер није било повољних услова. Крајње је потребно - поручивао је Б. Јовановић - да се службеној статистици пруже већа средства, како би одговорила потребама управе и науке.

Последњих неколико свезака државописа послужило је за објављивање грађе неких обимнијих истраживања, иако је већ почео да излази Статистички годишњак. У државописима је решен и први већи дисконтинуитет. Наиме, 1878. године Србија је проширена припајањем четири округа на југу: пиротским, нишким, лесковачким и врањанским. Статистика је објављивала податке по територијалним јединицама тако да није тешко да се груписањем дође до упоредивих серија. Издавање Државописа уносило је у рад службе све више систематичности. Од 1862. до 1893. године, убрзаним ходом, пређен је дуг пут. Мада се старешина Службе жалио да се могло постићи више, ипак је прелаз на редовно издавање годишњака показивао да су постигнути стабилизација програма прикупљања података, ажурност и самопоуздање.

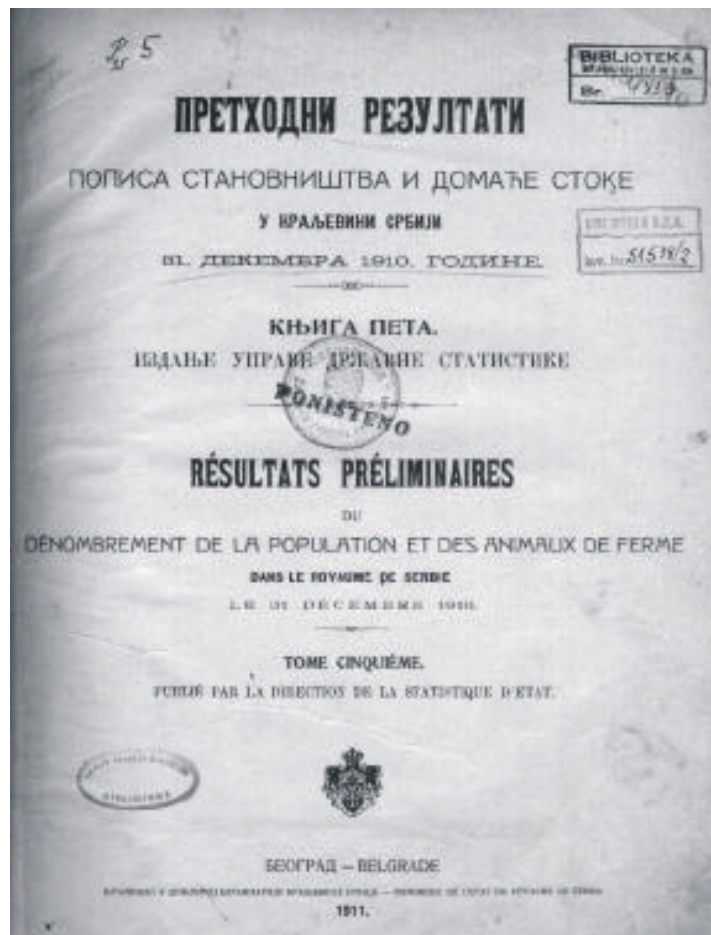
Први **Статистички годишњак Краљевине Србије** издат је за 1893. годину. То је већ књига од 390 страна. У деветнаест поглавља приказане су појаве које су и данас предмет занимања државне статистике.

Статистички годишњак за 1893. годину

Већ у првом Годишњаку постојала су опсежна поглавља о становништву, пољопривреди, ценама, саобраћају, трговини, више спољној него унутрашњој, о финансијама и судству. Лако је разумети што су прикази индустрије и школства, на пример, били скромнији него у савременим годишњацима: неразвијена појава условљавала је мало статистике. То важи и за здравство и социјално старање, док су подаци о запослености и надницама били фрагментарни и разбацани по разним поглављима. Са друге стране, изненађује отвореност тадашње службе: приказани су војска, казни заводи, царине, државни дугови. Годишњаци после Другог светског рата нису имали приказе таквих предмета.

Публикација из 1911. године

Последњи Статистички годишњак Краљевине Србије је онај за 1909-1910. годину. Књига је нарасла на 850 страна, а извршене су и промене у структури приказа. Наиме, од првог до последњег Годишњака број поглавља повећан је за два, али су промењене и раније сразмере. Упадљиво је повећан број страна посвећен демографији (од 75 на 212 страна), банкама и осигурању (од 20 на 110 стр.), финансијама (од 20 на 50 стр.). Мање су повећани прикази пољопривреде (од 38 до 80 стр.), трговине (од 50 на 70 стр.), а смањени су прикази судства (са 70 на 52 стр.). Нова су била поглавља о санитету, тј. о здравству, затим о шумарству, лову и риболову. У Годишњаку за 1909-1910. годину није више било поглавља о војсци. Србија је преживела царински рат који је наметнула Аустрија, а пре изласка из штампе прошли су и балкански ратови. Али, повећале су се нове претње. Већу опрезност при објављивању осетљивих података налагало је погоршање међународног положаја земље.

Ускоро је избио Први светски рат. Прекинуте су активности државне статистике у Србији. Од 1918. године не обнављају се више ни Србија, ни њене државне службе, већ настаје Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. И за статистичку службу настају другачији услови за рад. Нова и преуређена служба је наследила државну статистику Србије.

Искуства српске статистике нису била мала. Истраживане су све области друштвеног живота, као и у државним статистикама најугледнијих европских земаља. Обраде су, осим сумара, обезбевале територијалне прегледе за округе и срезове, временске серије и дистрибуције фреквенција. Није било резултата обрачуна народног дохотка, ни обрачуна агрегатних индекса цена и физичког обима, као ни аналитичког рашчлањавања временских серија на компоненте сезоне, тренда и циклуса. И у европским статистикама све је то дошло касније. Српска статистика, у поређењу са другим европским државама није предњачила, али ни заостајала. Била су то довољно висока достигнућа у једној малој и сиромашној земљи.

Данашњем кориснику ових публикација добро би дошла детаљнија методолошка обавештења. Дефиниције јединица и њихових обележја, обухват и извори података и методи прикупљања нису тако опште разумљиви као што понеки статистичар и данас претпоставља. Упутства дата у службеним листовима сада се не налазе лако, а архиве статистичких установа су опустошене. Може се приметити да у Годишњацима није било графикана: корак назад према државописима.

5.

Статистичка служба Србије испунила је своју најважнију улогу: добро је **показала развој земље** под условима успона грађанског друштва.

Становништво Србије повећало се од 829 хиљада у 1841. и 1,1 милион у 1863. на 2,7 милиона у 1905. години. Окрузима на југу, припојеним 1878, може да се припише 500 до 600 хиљада. И без тог проширења територије, становништво се од 1841. до 1905. године више него удвостручило. Поред природног прираштаја на тај раст утицало је и усељавање. Оцењивано је да је после балканских ратова становништво Србије премашило четири милиона, али тог податка у Годишњаку за 1909-1910. годину разумљиво је, нема.

Од 1863. до 1905. године варошко становништво се увећало од 87 хиљада на 384 хиљада. Истовремено, сеоско становништво повећало се од 1,0 на 2,3 милиона. Раст градова још није могао да покрене масовну деаграризацију становништва, мада је убрзано стварање грађанског друштва већ било у току.

Спољна трговина се приближно утростручила само од 1871. до 1910. године. У девет година увоз је био већи од извоза. Нема података за три ратне године: за 1876, 1877. и 1878. После ратова узимани су велики зајмови у иностранству за изградњу железнице

и друге потребе, чиме се објашњава поменути трговински дефицит. У осталим годинама трговински биланс био је позитиван и дугови су уредно враћани. Разумљиво је да су пољопривредни производи представљали око девет десетина целокупног извоза.

Инфлације није било. Цене су се мењале мало и неједнако. Цена пшенице износила је 1871. године 16,5 пара за кг, а 1910. године 15,6 пара. Хлеб је поскупео од 22 на 28 пара за килограм, а свињско месо од 52 на 88 пара. Забележено је да је надница обичног радника у Београду 1910. године износила 3,25 динара, а надница зидара 4,1 динар дневно. Зидар је дневно зарадом могао да купи скоро 15 кг хлеба, око 16 кг пасуља или преко 20 кг кромпира.

Из Статистичког годишњака 1892. може да се сазна да је Србија тада имала свега 14% писменог становништва. Овај контингент састојао се из 111 хиљада писмених варошана и 131 хиљаде писмених сељака. На 202 хиљаде писмених мушкараца нађено је 39 хиљада писмених жена.

Половином, XIX века школе су у Србији биле нова и ретка појава. У развој школства уложено је много напора. У 1876. години било је 557 основних школа са 28 хиљада ђака, а 1910. године је 1328 школа похађало 146 хиљада ђака. Може се оценити да је основне школе похађало тек око половине све деце одговарајућег узраста. Гимназија је у 1910. било само две више него у 1876. години, било их је 18 па 20, али је број ученика повећан од 2 000 на 8 900. Круну и понос српског школства чинила је Велика школа, каснији Београдски универзитет. Од 1876. до 1910. године број студената се повећао од 150 на 941, а број наставника од 25 на 98.

Сви ови подаци потврђују тезе о врло неразвијеном друштву, али и о друштву у успону. Сигурно је да су крупни резултати постигнути напретком привреде и просвете чак и кад се узме у обзир брзо повећавање становништва.

За резултате статистичких истраживања ширило се и јавно интересовање. Логично је што су излагања министара била поткрепљена подацима. Статистика се све чешће користила и у скупштинским дебатама. Нарочито су претреси буџета пружали прилику за то. Занимљиво је да су се статистиком сразмерно мало користила двојица од водећих српских научника: географ Јован Цвијић и правник и историчар Слободан Јовановић. Истовремено су социјалисти Драгиша Лапчевић и Димитрије Туцовић на резултатима статистичких истраживања градили најуверљивије делове своје политичке аргументације.

ПОЧЕЦИ СТАТИСТИКЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

Историја статистике у Црној Гори није довољно проучена. Ипак се зна да су статистичка истраживања вршена и у даљој прошлости. Док је организована државна статистичка служба појава новијих времена, статистичка истраживања су много старијег датума.¹

1.

Први попис домова и пореских обвезника у Црној Гори извршиле су отоманске административне власти 1521 - 1523. године. То је утврдио Б. Ђурђев на основу турских дефтера (пореских књига) из тог периода, који се чувају у Државном архиву Републике Турске у Цариграду. Ђурђев је те налазе изложио у књизи "Постанак и развитак Црногорских, брдских и херцеговачких племена" објављеној у Подгорици (тадашњем Титограду) 1984. године.

Следећи попис домова у Црној Гори спровела је, по свему судећи, Црногорска митрополија 1592 - 1593. године. Земљишни поседи Цетињског манастира и манастира Светог Николе на Врањини налазили су се у највећој мери на подручју Црне Горе. Попис је био потребан ради утврђивања феудалних обавеза домаћинстава према власницима. За свако село је наведен укупан број домова, али не и поименични попис. Обавештења о том попису објављена су у зборнику докумената "Црногорске исправе XVI - XIX века", који су приредили Томица Никчевић и Бранко Павићевић (Цетиње, 1964, стр. 4).

¹ Обавештења о настајању статистике у Црној Гори прибавили су господин Илија Станишић, директор Завода за статистику Црне Горе и господа Предраг Вукић и Срђан Пејовић, професионални архивисти. Њихови налази приказани су у овом тексту.

Пореске књиге из времена Петра II и књаза Данила нису сачуване. Међутим, морала је да постоји одговарајућа документација јер је још 1838. године уведен порески систем на основу Његошевог "Објављенија".

На основу претходно извршеног пописа становништва књаз Никола I Петровић 1864. године уводи нови порески систем. Попис је извршен од Петкова-дне (14. октобра) 1863. до Петкова дне 1864. године по старом календару. Укупно је било 196 298 душа, 99 889 мушких и 93 330 женских (Орлић, Цетиње, 1965. г. стр. 25-27). У Државном архиву Црне Горе на Цетињу сачуване су пореске (дацијалне) књиге за црногорска и брдска племена од 1864. г. па даље. У тим књигама су дати поименични подаци о пореским обвезницима за сваку племенску капетанију посебно. За сваког обвезника дати су и подаци о земљишном поседу и броју стоке.

После међународног признања Црне Горе и проширења државне територије 1878. године, Књажевска влада већ 1879. године, у организацији Министарства унутрашњих дела, спроводи нови попис становништва по племенским капетанијама.

Вредна је пажње и чињеница да су тридесетих година XIX века уведене евиденције о трајним и привременим одласцима у иностранство. Издавање пасоша уводи се у пасошке књиге. Нажалост, нису сачуване пасошке књиге из времена Петра II и књаза Данила. У Државном архиву на Цетињу налазе се пасошке књиге за време 1866. - 1892. и 1903. - 1905. године, у којима се налазе подаци: име и презиме, завичајно место, назив државе у коју се исељава и датум издавања пасоша.

Није познато каква су пребројавања и груписања вршена на основу поменуте документације. Без сумарних прегледа то још није права статистика, али ова тако настаје. Државне потребе за обавештењима о порезима, војној снази, судовима, школама и другом у почетку се задовољавају једноставним списковима, а сложеније обраде долазе касније.

2.

Организација статистичке службе пратила је развој државне управе.

Књаз Никола је 8. марта 1879. године донео Указ о реорганизацији државних установа. Створено је шест министарстава. Мада сам Указ не садржи прецизан опис делокруга појединих ресора, изгледа да су статистички послови били обавеза Министарства унутрашњих послова, које је и организовало попис становништва 1879. године.

Та пракса је, изгледа, само потврђена 1903. године, када је ступио на снагу "Основни државни закон о Књажевској влади и Државном савету". Тим актом се послови пописа и статистике стављају у делокруг Министарства унутрашњих послова.

Корак даље у организовању статистике начињен је 1909. године. О томе може да се суди на основу три акта министра унутрашњих послова Ј. Пламенца. На дан 15. маја 1909. године у његовом Министарству образовано је Статистичко одељење. Другим решењем Министар поставља статистичара Милисава Дедовића за вршиоца дужности шефа новог Одељења. Трећи документ је обавештење послато Гласу Црногорца да би се о тим одлукама известила јавност. Оснивање посебног "Статистичког одељења" могло би да се сматра за почетак рада статистичке службе у Црној Гори, слично издвајању статистичког из економског одељења Министарства финансија у Србији 1864. године.

У мају 1914. године "Глас Црногорца" објавио је "Закон о Краљевској влади и о уређењу државнијех надлештава". Ту се помиње статистичка служба као један од одсека државне управе. У чл. 47. утврђено је да у Министарству финансија постоји, поред других, одељење "Административно са статистиком Министарства". Нажалост, ни том приликом нису прецизније дефинисани делокруг и обим рада статистичке службе. Како се статистика не

помиње ни код једног од осталих министарстава, може се претпоставити да је дошло до премештања статистике из надлежности Министарства унутрашњих дела у надлежност Министарства финансија. Како је убрзо избио Први светски рат нова организација статистике није имала времена да се покаже.

3.

О публикавању података црногорске статистичке службе сада мало шта има да се каже. Изгледа да посебних статистичких издања није било. Употреба резултата је, по свему судећи остала, углавном, у уском кругу државних установа. Ипак, подаци о броју становника били су познати европској јавности. Самостална држава морала је да се прикаже свету. То потврђује више текстова о Црној Гори.

Немачка енциклопедија "Брокхауз" наводи 1896. године да је Црна Гора имала 227 841 становника. У том броју је 14 хиљада муслимана, 13 хиљада католика и 2 хиљаде Црногораца у иностранству.

Руски енциклопедијски речник 1902. године обавештава о 240 хиљада православне чељади, изузев 5 хиљада Арбанаса католика и 15 хиљада Арбанаса муслимана.

Мајеров "Лексикон" 1909. године потврђује Брокхаузове податке, али наводи да је 6 хиљада Црногораца у иностранству.

У француској војној енциклопедији 1909. години налази се податак о 250 хиљада становника од којих су 238 хиљада Црногорци, 1 хиљада Цигани, 3 хиљаде Арбанаси, 4 хиљаде католици и 4 хиљаде муслимани. У иностранству је било 2 хиљаде Црногораца.

Цариградски егзархистички лист "Вијести" 1911. године пише о 235 хиљада Црногораца.

Сарајевски "Југословенски лист" 1911. године помиње 240 хиљада становника у Црној Гори.

У Енциклопедији Југословенског лексикографског завода тврди се да је Црна Гора 1912. године имала 222 028 становника.

Емануел Шкатула је у раду "Рат на Балкану", издатом у Прагу 1913. године, навео да је Црна Гора 1912. године имала 250 хиљада становника, од којих 223 хиљада Црногораца, 12 500 католика и 14 500 муслимана.

Мада се све ове бројке у основи потврђују, разлике указују на одсуство поузданог статистичког извора у коме би подаци били приказани на основу стандардних дефиниција народности и вероисповести.

СТАТИСТИЧКА СЛУЖБА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ

Два суседна царства - турско и аустроугарско - срушена су у ратовима од 1912. до 1918. године. Краљевина Србија, Краљевина Црна Гора и делови турских и аустроугарских територија ушли су у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Уједињењем су битно измењени услови за развој статистичке службе. Већ сама промена државне територије прекинула је континуитет ранијег рада. Ипак су, у основи, настављене тенденције успона грађанског друштва и статистике која га прати.

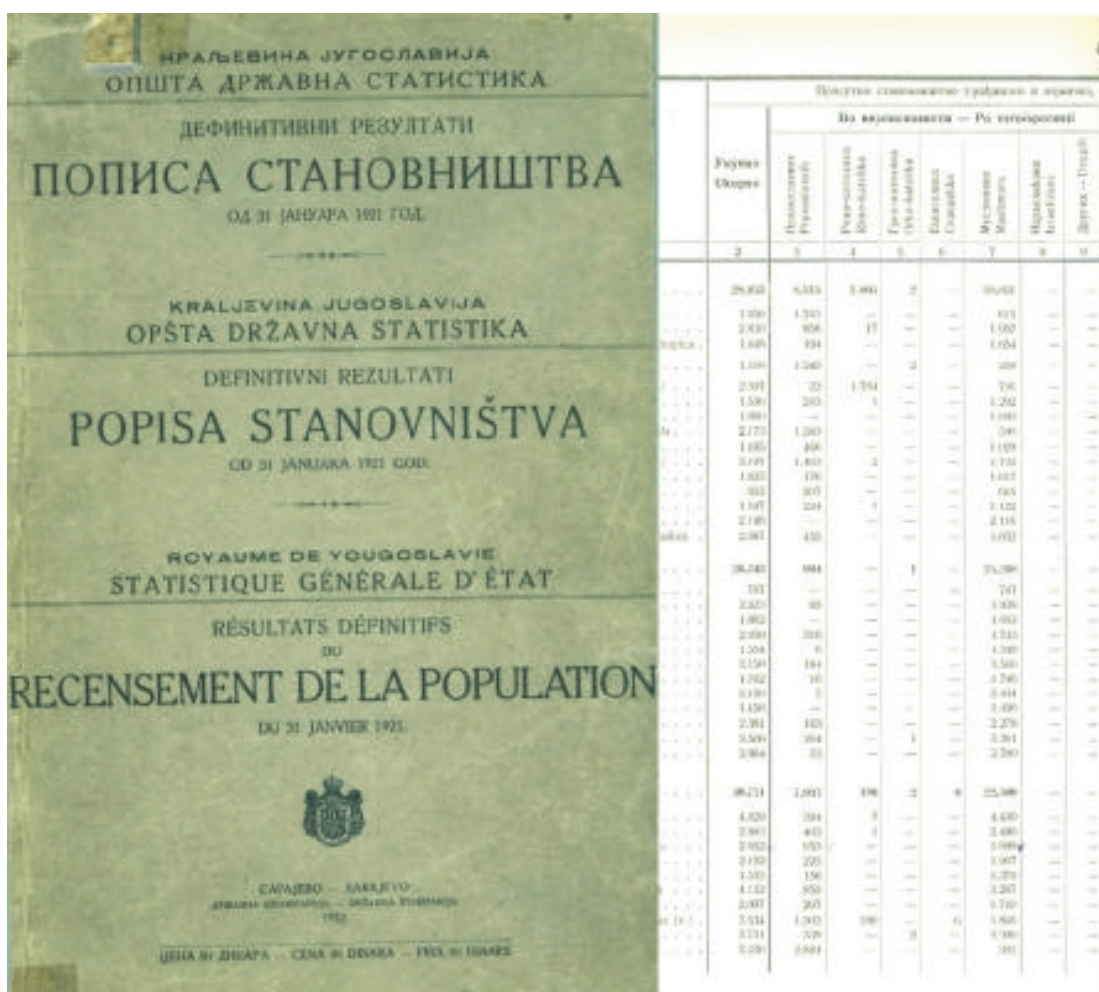
1.

Међу хитним задацима тек уједињене државе налазило се и **питање организације статистичке службе**. Већ 1919. године донета је одлука о стварању Дирекције државне статистике при Министарству социјалне политике. Београд је постао средиште за организацију истраживања на великој и неуједначеној територији. Тада су се затекле три веома различите ситуације у земљи.

Прво, Србија и Црна Гора су морале да уложе велик напор да, после трогодишње окупације и шестогодишњих ратних пустошења, обнове читав државни апарат. Од предратне статистике мало је шта остало. Установе су биле распуштене, архиве растурене, живот је изгубило много људи. Обнова је могла да рачуна само на искуство преживелих стручњака. Статистичка служба била је пред истим тешкоћама као и финансије, просвета, судство или полиција.

Друго, у крајевима на југу - у Рашкој, Метохији, Косову и Македонији - до избијања светског рата није створена стална мрежа статистичких органа у склопу државне статистичке службе. Без икаквог ослоња у ранијим организацијама и искуству људи, организовање статистике налазило се на самом почетку.

Публикација Пописа становништва из 1921. године

Треће, на територијама бивше Аустро-Угарске стање је било најповољније. Ратна разарања била су минимална. Сачуване су раније статистичке установе. Било је губитака у људству, али су наслеђене зграде и архиве. У састав нове југословенске статистике ушла су два јака "земаљска уреда": онај у Загребу за Хрватску и Славонију и онај у Сарајеву за Босну и Херцеговину. Касније је створен и уред у Љубљани. Статистика коју су пре рата водили ови уреди није била лошија од српске, али је у по нечему била другачија. Уједначавање програма, метода и организације рада морало је да се спроведе према стандардима за целу земљу. Ни то није ишло без тешкоћа.

Поред опште, постојале су и ресорне статистике. Дирекција државне статистике имала је, према овима, извесна овлашћења за координацију. Практично су ресорне службе биле веома самосталне, а имало их је скоро свако министарство: просвете, војске, правде, финансија, саобраћаја, пошта, грађевина, пољопривреде, шума и рудника, трговине и индустрије, социјалне политике и народног здравља.

Осим служби у гранама државне управе, статистичка истраживања вршили су још и банке, задружни савези, индустријске, трговинске и занатске коморе, служба социјалног осигурања, радничке коморе, раднички синдикати и др.

У 1929. години држава добија назив Краљевина Југославија. Управа се организује у девет бановина па је и општа државна статистика преуређена на бановинској основи. Али, тиме се није много променило. Девет бановинских канцеларија није успело да прикупи више постојећих истраживања у своје руке, ни да покаже већу иницијативу за покретање нових пројеката. Ресорне статистике биле су предузимљивије.

И пре Другог светског рата, а и касније, изречено је много осуда расцепканости статистичких организација. Та критика, после много година, не изгледа више тако уверљива.

Прво, ресорна организација статистике имала је и предности, и недостатке. Министарства су била дужна да створе статистику за своју област. За тај задатак је министарство лакше обезбеђивало услове него што би то могла специјализована статистика установа. Ако статистичко одељење није имало довољно познавалаца предмета истраживања, министар је могао да их премести из других одсека. Новчана средства за истраживања обезбеђивао је министар, бранећи свој део буџета на седницама Владе и Скупштине. Тешко да би директор јединствене статистике имао пред Скупштином толико утицаја, колико десетак министара. Са друге стране, у прилог концепције сједињене статистичке службе може да се наведе да се кадар брже и потпуније упућује у питања статистичке теорије и особености истраживачке праксе, да се лакше успостављају везе разних грана статистике, успешније попуњавају празнине и отклањају дуплицитети и да, изгледа, концентрисана статистика мање кошта. Према свему овом, суд о ресорној статистици не може да буде у свему лош. Била је то ранија фаза у развоју статистичке службе. Касније су се јаче испољиле предности концентрације. Примењивала се све сложенија статистичка теорија, опрема за обраду података постајала је скупља. Обука специјализованих кадрова и рационалније коришћење опреме наметали су концентрацију, али нико не може да буде сигуран да даљи развој неће ојачати тежње за повратак на концепције ресорних статистика.

Друго, у ресорним статистикама је од 1919. до 1940. постигнут низ значајних напредака. Њиховој иницијативи дугује се велико проширење програма истраживања, пре свега на пољу економских и социјалних појава. Није сигурно да би сједињена статистичка служба могла да у кратком времену од двадесетак година развије тако велики број разноврсних пројеката.

2.

Круг статистичких стручњака брзо се проширивао. Уз то, подизао се и ниво професионалне квалификованости. Високо образовани кадар није био малобројан у статистичким службама прве Југославије. Истина је да се обрада података вршила ручно па је у статистичким канцеларијама било много људи ниже школске спреме. О структури запослених у статистичким службама нема систематских прегледа, али, резултати истраживања показују да је на њима радило довољно стручних људи, заинтересованих за успех струке, као и за научну страну овог рада. Да би се то потврдило, овде ће се навести више имена, уз извињење због изостављања оних за које нису благовремено прикупљена потребна обавештења.

Публикација Пописа становништва из 1931. године

За првог старешину опште статистичке службе после Првог светског рата постављен је др Драгиша Ђурић, који је био управитељ српске статистике до 1914. године. Као статистички стручњак био је познат и по организовању пописа станова и кућа у Београду. На рад у београдској Дирекцији окупио је статистичке стручњаке из свих крајева земље. Организовао је попис становништва 1921, средио статистику текућег кретања становништва, поред других подухвата. Његова рана смрт (1924) била је велики губитак за југословенску статистику.

Значајне резултате постигао је и др Младен Берић, вршилац дужности начелника Опште државне статистике од 1932. до 1934. године. Покренуо је издавање статистичких годишњака, који су, затим, редовно штампани до напада на Југославију 1941. године. Др Рудолф Андрејка је успешно организовао даљи рад на годишњацима и на публиковању резултата пописа становништва и пописа пољопривреде из 1931. године.

Међу веома заслужним стручњацима налазили су се Драгољуб Тасић, уредник годишњака, Младен Ђуришић из Министарства финансија, Антоније Боичић и Љубомир Дуканац из Народне банке, Бојан Пирц из здравствене статистике, Стеван Куколеча из Министарства индустрије, Долфе Вогелник из градског уреда за Љубљану, Едуард Шрајбер из градског уреда за Загреб, Радован Матјашевић из Средишњег уреда за осигурање радника и још многи прегаоци вредни помена у једној опширнијој историји. Неки од наведених играли су истакнуту улогу у статистичкој служби Југославије и после Другог светског рата.

Појавио се и већи број аналитичара друштвених појава склоних да квантитативним методама дају више места у својим излагањима. Од професионалних статистичара таквим радовима су се истакли, између осталих Грга Богић (статистика рађања и умирања), Владан Јојкић (статистика народности), Милан Мариновић (статистика шумарства), Лазо Костић (статистика избора), Иво

Лах (запосленост и незапосленост), Стеван Куколеча (индустрија). Од писаца из других основних струка могу да се помену Ото Франгеш (аграрна реформа), Милан Комадинић (сељачки дугови), Живко Топаловић (привредна криза), Богдан Крекић (радни дан, наднице), Стеван Иванић (народна исхрана), Бранко Тадић (породични буџети) и др. Уредници часописа Народно благостање (Бајкић), Економист (Милан Тодоровић) и други, објавили су много чланака у којима су аутори користили статистичку грађу.

Појавила су се и два домаћа уџбеника статистике. Др Сава Обрадовић одржао је на Коларчевом универзитету 1934. године низ предавања о статистици. Та предавања су штампана у посебној књизи, која је после рата, доживела још девет издања. Први универзитетски уџбеник "Теоријска статистика" написао је др Лазо Костић, за потребе наставе на Правном факултету у Суботици. И ти уџбеници су били знак напретка истраживачког духа за који је познавање статистике уопште било важан моменат.

Време је ишло на руку експанзији статистике. Јаки подстицаји долазили су из Лиге народа, нарочито из Међународног бироа рада. Током привредне кризе од 1929. до 1934. године повећала се државна интервенција у економији, за чије је подухвате било потребно више статистичких обавештења. У низу земаља јављали су се елементи привредног планирања. Југославија није желела да заостаје. Томе може да се придода још један чинилац. Југославија је била састављена из веома различитих крајева. Ту нову државу нико од политичара није довољно познавао у целини. Политичарима, државној управи, пословном свету и научницима користила су статистичка обавештења. Напредак статистике помагала је повећана друштвена потреба за поузданим сазнањима.

3.

За двадесет година **постигнуто је више важних унапређења**. Почела су проучавања раније неистраживаних појава и примена нових статистичких метода. Ни са те стране није била оправдана каснија критика.

Нови садржаји статистичких истраживања показују једну страну постигнутог напретка. Међу најкрупније успехе спадају:

- Статистика запослености, коју су обезбедиле службе социјалног осигурања. У статистици Србије тих податка није било. Вероватно да је уједињење са развијенијим "пречанским" крајевима убрзало стварање ове гране статистике.

- Статистика просечних плата настала је у установама социјалног осигурања, уз притисак истих интересената као и за статистику запослености.

- Берзе рада обезбеђивале су податке о незапосленима и исплаћеним потпорама.

- Здравствена статистика је проширена, побољшана и устала. Прикупљањем података о заразним болестима одговарало се на једну важну међународну обавезу.

- Статистика саобраћаја обухватала је нове појаве на самом њиховом почетку: изградња нових пруга и путева уредно су бележени, као и број моторних возила и почеци авиосаобраћаја и радиофоније.

- Попис индустрије 1938. године био је још један крупан подухват у једној важној области.

- Обрачун народног дохотка за 1926. годину тако је велико достигнуће да није потребан никакав коментар.

Поред употпуњавања садржаја било је и методолошких новина. Карактеристична је била тенденција уопштавања, испољена

на више начина. Продирали су и други методи. Ево неколико примера:

- Обрачун народног дохотка је приказ привредне целине, којом се надграђују ранији програми детаљне статистике пољопривреде, индустрије, саобраћаја, трговине и других делатности.

- Агрегатни индекси цена, што их је обрачунавала Народна банка, били су велик скок у схватању тржишних појава и њихове анализе. Овим обрачунима је створена документација за расправе о општим тенденцијама кретања цена, о маказама цена, о реалним зарадама и др.

- Просечне месечне плате су, исто тако, биле важна новина. Раније су снимане наднице за раднике у четири занимања: за надничара, копача, косача и зидара. Усвајањем концепта просечне зараде проширене су границе ове статистике.

- Анкете у областима социјалних појава, све чешће су примењиване у пракси установа ван статистичке службе. Чланови академије наука, здравствених установа и радничке коморе вршили су испитивања народне исхране, хигијенских прилика и стандарда домаћинства на непотпуном обухвату. Само, то су била истраживања предузимана на намерном избору јединица. Били су то напори да се задовоље потребе за обавештењима кад се још веома мало знало о узорку заснованом на случајном избору.

Међу крупна остварења међуратне статистике мора се уврстити повећано објављивање резултата спроведених истраживања. Општа државна статистичка служба уређивала је годишњаке и књиге великих пописа. Ресорне статистике издавале су читав низ публикација. У напретке статистике уопште могу да се сврстају истраживања и публикације организација и удружења која не спадају у државни апарат. Била би потребна опсежна проучавања да би се сва та активност пописала и оценила. Остављајући тај задатак за другу прилику, овде ће бити довољно да се помене неколико најважнијих издања, колико да се потврди теза о ширењу статистичке публицистике.

4.

Статистичке публикациије су најверљивија сведочанства о раду статистичке службе. Необјављена документација је краткорочног дејства, лоше се чува, а после дужег времена постаје и неразумљива. Што није уредио објављено, као да се није ни истраживало. У прилог повољних оцена међуратне југословенске статистике могу да се наведу њене бројне и драгоцене публикациије.

Десет статистичких годишњака издато је од 1929. године до почетка Другог светског рата. Садржаји су обухватали све гране државне статистике. Зато на основу годишњака заинтересовани критичар најлакше може да оцени достигнути стручни ниво.

Статистички годишњак за 1929. годину

Први Статистички годишњак Краљевине Југославије односи се на 1929. а издат је 1932. године. Приказане временске серије често се протежу и на ране двадесете. Зато није сасвим разумљиво зашто се толико чекало са издавањем првог тома ове серије. Годишњак је имао пет делова: географски подаци, становништво, привреда, култура и морално стање и пети, државна управа.

Садржаји поглавља нису били сасвим устаљени. Како се завршавала обрада појединих обележја пописа становништва или пољопривреде, тако се и у годишњаку појављивао повећи блок табела испуњен тим подацима. Временом су проширивани прикази банкарства, задругарства, социјалног старања и државних финансија. Са друге стране, у Годишњаку 1940. нема детаљнијег приказа војске и полиције: ратна опасност надвијала се и над Југославијом.

Пописи становништва и пољопривреде детаљно су обрађивани. Попис из 1921. обрађиван је скоро десет година, а резултати су објављени у једној књизи 1932. године. У више публикација раније су штампани "претходни резултати" (1924. 1927. и 1931). Резултати пописа из 1931. године штампани су у четири књиге, у последњим годинама мира. И југословенска статистика је пролазила кроз познато светско искуство: детаљни резултати једног пописа ручном техником обраде се комплетирају тек кад настане време за спровођење следећег пописа.

Садржаји пописа становништва се у две групе обележја разликују од садржаја каснијих, извршених после Другог светског рата. Подаци о економским обележјима нису упоредиви јер су касније измењене класификација делатности и дефиниције занимања. Друго, у предратним пописима испитивани су вероисповет и матерњи језик, али не и народност. Предратна службена национална доктрина инсистирала је на југословенству, а после Другог светског рата делила је по народности и становништво истог матерњег језика, и исте вероисповести. Због тих разлика отежано је упоређивање података о становништву из времена прве и друге Југославије.

Рударска и топионичарска статистика Краљевине Југославије обезбеђивала је редовно обавештавање јавности о броју и врсти рудника, обиму производње, испорукама, броју радника, радним учинцима, рударским несрећама и др. Свеске ове статистике излазиле су од 1919. до 1939. године. Моћан положај надлежног Министарства омогућио је уредну статистику. Наиме, дозвола за копање руда морала је да се обнови сваке године, а није се могла добити ако се на поднесе извештај о раду.

Попис индустрије 1938. године спада међу боља остварења међуратне статистике. Индустрија тадашње Југославије била је мала, али се и за њу повећавало занимање, као за бујан и дугорочно перспективан део народне привреде. Нарочито су стручњаци из војних кругова тражили обавештења о потенцијалима индустрије. Попис је имао богат садржај. Подаци су били маштовито обрађени и узорно објашњени методолошким текстовима. Нажалост, објављена је само једна свеска у којој су дата обавештења о броју творница, особљу, погонској снази, капиталу и вредности производње. Рат је омео даљи рад на обради овог пописа, али су његови организатори - С. Куколеча, Ј. Јовић и А. Мавренчић - део свог ретког искуства пренели у статистичке службе Југославије после Другог светског рата.

Статистички годишњак државних железница био је документ ресорно-пословног типа, високог стручног нивоа. Ту су штампани подаци о пругама, станицама, локомотивама, вагонима, превозу путника и робе, утрошку горива и др. Том програму би мало шта могло да се дода.

Редовни годишњак издавала је и Дирекција, односно Министарство пошта, телеграфа и телефона. Подаци о броју пошта, телеграфа, телефонских централа и апарата, писмоносних и пакетских пошиљки јасно су показивали како се затворено патријархално друштво постепено преображава у цивилизацију широког и учесталог преноса информација.

Уреди социјалног осигурања организовали су јаке статистичке службе. Пребројавањем осигураника замењивала се статистика запослености, а евиденције о уплаћеним доприносима постале су основа за статистику просечних плата. Та два важна податка попунила су велику празнину у тадашњем статистичком систему. Уз то, статистика социјалног осигурања пружала је и податке о боловањима и хранаринама, пензионерима и пензијама. За статистику је постојала невоља што осигурање није било јединствено. Поред Средишњег уреда за социјално осигурање деловали су и други фондови: рударски, трговачки, занатски и други. Усклађивање података из разних извора није било лако, што је представљало препреку за јасна сазнања. Података је било, али не и складног плана за сређенију и потпунију статистику. Ови подаци објављивани су у гласилима надлежних установа какве су биле ревије "Радничка заштита" или "Социјални архив". Проблеми запослености, незапослености, зарада и слични, наметали су се и тадашњем друштву. Било би оправдано да је података из ове области било више. Ипак је разумљиво што је пољопривреда привлачила више пажње.

Ово што је наведено довољно је да покаже разгранатост статистичке публицистике у Краљевини Југославији. При томе нису поменуте публикације Народне банке, привредних комора, разних удружења ни повремени извештаји важних установа, добро поткрепљени бројкама. Статистичари имају посебан разлог да се сете загребачког часописа "Индекс" чији је назив СЗС после рата преузео за своју месечну ревију. Тај часопис је, у име Радничке коморе Загреб, уређивао Бенко Градо.

5.

Статистика међуратне Југославије обезбедила је **довољно података** да би се одбацила осуда Краљевине као земље опште стагнације, сиромаштва и незнања. Од 1920. до 1940. године постигнут је знатан и свестран напредак.

Број становника се за ових двадесет година повећао од 11,8 на 15,6 милиона, или за 33%. И за многе друге појаве ових 33% повећања су граница која дели недовољан од успешног развоја.

Народни доходак у сталним ценама повећан је за 50% само у периоду од 1923. до 1939. године. За две деценије, у којима је развој био пресечен светском кризом од 1929. до 1934. године, био је то завидан раст.

Производња хлебних жита је од 1920. до 1939. године повећана 2,4 пута. Истовремено је и производња кукуруза повећана за 58%, а индустријско биље се гајило на 2,5 пута већим површинама.

Индустријска производња је од 1923. до 1939. године повећана за око 80%.

Превоз робе железницом је од 1922. до 1939. године повећан око 4 пута, а превоз путника око 2,3 пута. Друге гране саобраћаја повећавале су рад у још бржем темпу.

Брзо се развијала и спољна трговина. Од 1922. до 1939. године извоз је повећан за 88%, а увоз за 24% (вредности прерачунате по истом курсу). Дефицит трговинског биланса био је знатно ређа појава од годишњег суфицита (5:13).

У основним школама се од 1922. до 1939. године број ученика повећао за 45%, а број наставника око два пута. Обухват деце

основним четворогодишњим школовањем постао је висок, мада не и потпун. Нарочито се побољшало школовање женске деце. Број ученика средњих школа повећао се за 60%. Најзад, број студената се удвостручио. Све су то постигле државне школе и тај напредак је резултат јавног старања за просвету.

Постигнута побољшања повољно су утицала на становништво. Број умрлих на 1000 становника износио је 1921. године 21, затим 1931. године 20 и, најзад 1939. године 15. Смртност одојчади на 1000 живорођених смањена је од 165 у 1931. на 132 у 1939. години. Животни век се продужио, а здравствена заштита новорођенчади се побољшала. Може се проценити да се за двадесет година градско становништво повећало од 1 милион на око 1,8 милиона. Све су то биле промене у повољном смеру.

Без сумње, Краљевина Југославије је и 1920. и 1940. године била неразвијена земља, али земља на путу напретка. Исто може да се тврди и за другу Југославију. И она је остварила велик напредак, али је насупрот западној Европи и северној Америци и даље била неразвијена, сиромашна и презадужена. За достизање високог нивоа развијености потребно је много година успешног привређивања. Нема у привреди великих скокова. Зато од двадесет година развоја у првој није смело да се очекује више од оног што је постигано за педесет година у другој Југославији. У обе етапе постигнут је знатан напредак, али је земља и даље била недовољно развијена.

ЈУГОСЛОВЕНСКА СТАТИСТИЧКА СЛУЖБА ОД 1944. ДО 1991. ГОДИНЕ

Краљевина Југославија је у априлском рату 1941. године окупирана и раскомадана. Није било покушаја да се проучава судбина статистике у ратним временима. Позната су само "Сећања на стварање статистике у току народноослободилачке борбе" - чланак Тодора Вујасиновића (види: "Тридесет година статистике у СФР Југославији 1944 - 1974). Сигурно је да су окупационе власти захтевале вођење извесне статистике, али би за документима о томе тек морало да се трага. Рат од 1941. до 1945. године нанео је тежи удар континуитету развоја југословенске статистике него рат од 1914. до 1918. године.

У 1945. години обнавља се Југославија, територијално увећана Истром, Ријеком, Задром и острвима на Јадрану, која су раније били у саставу Италије. Правна питања овог проширења протезала су се читавих десетак година, али је статистичка служба укључила накнадно податке за ова подручја у готово све своје серије. Тај дисконтинуитет није много значао за статистику целе земље, али је био важан за Хрватску и Словенију.

Најважнија промена била је револуционарни преврат читавог друштвеног система. Монархија постаје република. Парламентарна, вишепартијска и централизована држава реорганизује се у федерацију са уједначеном једнопартијском влашћу. Тржишну привреду засновану на приватној својини замењује планска привредна управа над национализованим средствима за производњу. Тако дубоке друштвене промене повукле су за собом далекосежне измене и у статистичком систему. Одређивање циљева и утврђивање дефиниција, класификација и метода прикупљања података мењају се из основа. Скоро пола века изграђиван је статистички систем прилагођен другачијем друштву него што је било претходно.

И назив државе се мењао: Демократска Федеративна Југославија 29. новембра 1945. године постаје Федеративна Народна Република Југославија, која Уставом из 1963. године добија назив Социјалистичка Федеративна Република Југославија.

1.

Статистичке организације су створане још током рата и више пута преуређиване.

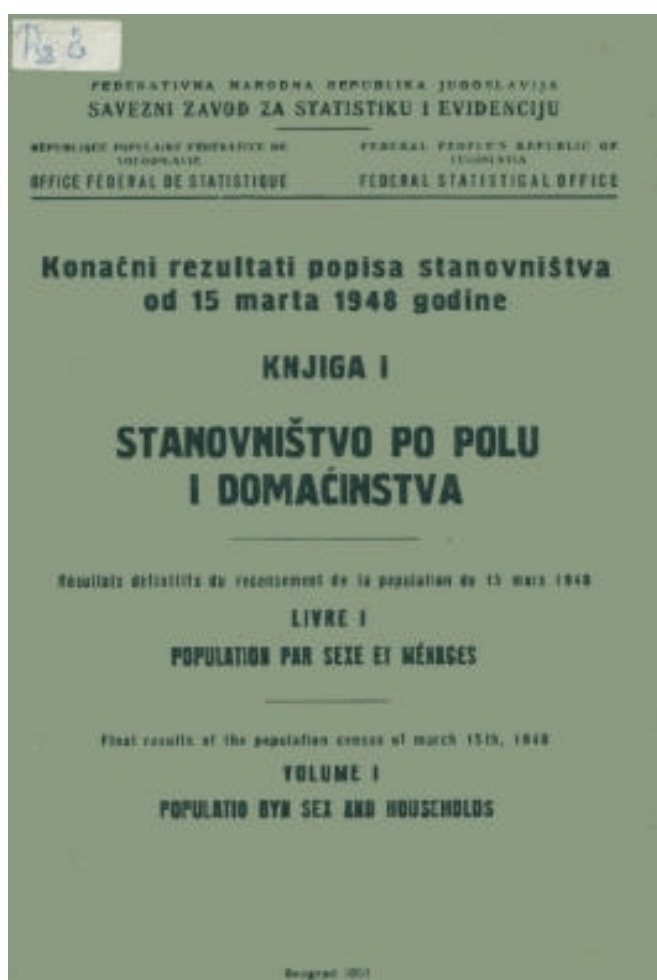
Национални комитет ослобођења Југославије је, још док је био на Вису, јуна 1944. године, одлучио да се оснује Централна државна статистика. Њени задаци су се састојали у прикупљању података о ратним разарањима, о фактима важним за снабдевање војске, исхрану становништва, обнову земље и др.

У Београду је 12.12.1944. године донета Одлука о оснивању Државног статистичког уреда. Уред је добио задатак да организује статистику за целу земљу. При томе су истицана начела једнообразности, организације на федералној основи и концентрације свих истраживања у тој јединствено организованој служби. Предвиђена је и статистика појединих министарстава, као привремена подршка статистичкој служби. ДСУ је уклопио у мрежу својих организација сачуване остатке предратне статистике: документацију, библиотеку, преживеле стручњаке и друго. Поред рада на актуелним питањима, посвећена је знатна пажња обради затечене предратне грађе, као базе за оцењивање циљева обнове и даљег развоја.

Од 1946. до 1948. године оснивају се службе планских и оперативних евиденција, независно од већ сређене државне статистичке службе. Евиденције су имале да послуже планирању развоја и текућем, централизованом руковођењу државном привредом. Између евиденција и статистичких завода подељен је целокупни

статистички посао. Евиденције су се бавиле прикупљањем података од предузећа путем дневних, декадних, кварталних и других извештаја. Статистичка служба се, углавном ограничава на велике пописе становништва, пољопривредних газдинстава и станова као и на прикупљање других података о тржишту и приватном сектору. Све до краја 1951. године ове две службе радиле су одвојено и чак развијале теоретска гледишта о својој различитости.

Публикација Пописа становништва из 1948.

По совјетском узору, евиденције су стваране као карика система планске економије. Веровало се: податак забележен у предузећу је тачан, веродостојан. Служба евиденција само сумира ова документа за потребе планирања и управљања. У том систему искључује се претпоставка о непоузданости индивидуалног податка и одбацује филозофија закона великих бројева, што је основа класичне статистике. Мислило се да су подаци планских и оперативних евиденција тачни на сваком нивоу агрегирања и не служе за откривање законитости масовних појава, већ за контролу испуњења планских задатака, као израза савладане тржишне стихије. Закључивало се: евиденције су нова служба, напредна и социјалистичка, док је статистика остатак прошлости, оруђе за истраживање још несавладаних сила у деловима друштва које се брзо преображава.

Није прошло много година и у Југославији су настали услови за ликвидацију система централизованог и свеопштег планирања. Истовремено, одустаје се и од планских и оперативних евиденција. И пре укидања, евиденције су показале своје слабе стране. Брзо је одбачена илузија о тачности индивидуалних података. Осим тога, груписање података није могло да се устали. Евиденције су пратиле честе реорганизације министарстава и њихових дирекција и промене у поделама на привреду савезног, републичког и локалног значаја. Актуелни податак увек је био спремљен. Али, вишегодишње серије нису могле да се обезбеде. Када се 1951. године прешло на тржишно пословање свих предузећа, и прикупљање података је морало да се постави на друкчију основу. Борис Кидрич је тада оценио да огромна документација планских и оперативних евиденција нема трајне вредности и наредио њено спаљивање. Од 1951. године почиње самоуправно деловање привреде. Упоредо почиње и другчија статистика.

Како чињенице често немају онај историјски значај који им придају савременици, показало се да нису службе евиденција, него је Државни статистички уред био носилац развоја статистичке

службе. Евиденције су сабирале огромну количину садржински богате грађе, постигле велику ажурност обраде, а често и занимљиве продоре у примени метода статистичке анализе. Све је то отишло у дим. Напротив, пописи становништва 1948, стоке 1949, станова 1951, публикације, први пројекти примене метода узорака заснованих на случајном избору и други радови ДСУ постали су основа за даљи развој статистичке службе и сведочанства трајне вредности о земљи у том времену. Целокупна статистичка служба Југославије усваја модерну статистичку теорију за ослонац новог статистичког система. Све је то вредно помена и зато што је статистика Југославије овај преокрет извела много раније него друге земље источноевропског социјализма.

Зграда Савезног завода за статистику

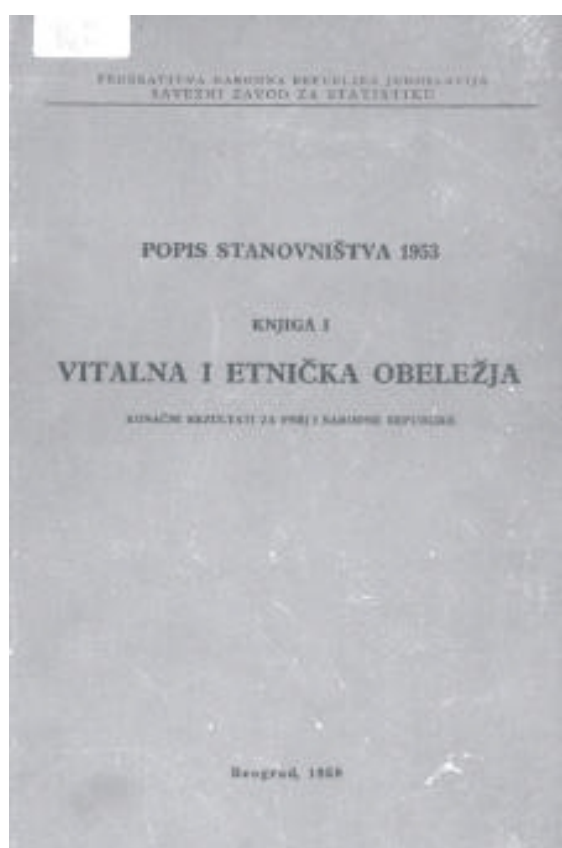
Указом Президијума Народне скупштине ФНРЈ, од априла 1951, уређено је спајање организација евиденције и организација статистике. Сједињена служба је концентрисала сав статистички рад, осим оног што су за своју област радили тзв. овлашћени органи. Ови органи су вршили статистичке обраде сопствене пословне документације, а не истраживања заснована на испитивању грађана, домаћинства, предузећа и установа. Та подела одржала се као трајно обележје југословенског статистичког система.

Још је једна особеност вредна пажње. Од 1951. године цела статистика је стекла статус самосталне службе. Од оснивања до 1941. године статистичка служба је деловала у саставу неког од министарстава. Од свог оснивања су и евиденције биле у саставу планских комисија, министарстава, дирекција и других установа. Али, Државни статистички уред био је самостална установа одговорна Влади. При организационом сједињавању 1951, читава статистичка служба наслеђује самосталност од ДСУ. Била је то крупна промена у друштвеном положају ове службе.

Почев од извршене реорганизације, статистичка служба јача као мрежа Савезног, републичких, покрајинских и локалних завода за статистику. Сви ови заводи били су чврсто повезани послом спровођења јединственог програма истраживања. Истовремено је сваки од тих завода решавао статистичке задатке за територију за коју је задужен и обавезан да обавештава одговарајуће управне установе и јавност. Док су Савезни, републички и покрајински заводи били веома стабилне установе, локални органи су пролазили кроз честе реорганизације. Државна управа је 1955. године свела број срезова на 107, а у сваком је постојао и статистички завод. Била је то моћна мрежа за извршавање теренских задатака. Али, убрзо су ојачале општине и почеле да оспоравају корисност срезова. У 1963. години било је још 40 срезова, а уопште их више није било у Црној Гори и на Косову и у Метохији. Од 1967. године срезова више нема. Мрежа локалних статистичких органа више није била једнообразна. Неке републике оснивају општинске, друге

међуопштинске, треће преузимају среске заводе као одељења републичког завода за статистику. И тако различите мреже успешно су обављале свој део заједничког посла. При томе су много значили јаки и стабилни градски заводи у Љубљани, Загребу, на Ријеци, у Београду, Суботици, на пример. Али, у многим крајевима није било тако јаких статистичких организација. Упркос свему, та служба је успела да оствари велике програме проширења и побољшања југословенске статистике.

Публикација Пописа становништва из 1953. године

Скупштина СФРЈ је 1966. године усвојила Основни закон о статистици. Овим Законом је предвиђено да Програм статистичких истраживања утврђује Скупштина, а за израду јединствених

методолошких основа задужује се Савезни завод за статистику. Закон набраја и друге органе овлашћене за извршавање статистичких истраживања. То су: Служба друштвеног књиговодства, Народна банка, Секретаријат за унутрашње послове, Секретаријат за правосуђе, Служба за запошљавање, Завод за здравствену заштиту, заједнице здравственог и пензијског осигурања, Секретаријат за народну одбрану и, касније, хидро-метеоролошка служба. Међутим, Закон није решавао питања организације статистике на нивоу република, покрајина и општина. У ствари, Закон је потврдио већ развијену праксу и одредио начин рада статистичке службе у оквиру већ врло разрађеног правног система земље. Тај начин рада одржао се у статистичкој служби Југославије до краја 20 века.

Како је време одмицало све јасније су се испољавале неке дуготрајније тенденције, неке промене односа у организацији статистичке службе.

У организацији локалне мреже статистичка служба није више доследно пратила организацију државе. Када су укинута срезови, није свака општина створила своју статистичку канцеларију. Кад је Србија створила округе није у сваком од њих отворен огранак статистичке службе. Најдаље је у томе отишла Словенија, укидајући мрежу локалних завода још 1964. године. Републички завод за статистику Словеније је преузео послове непосредног прикупљања података од извештајних јединица, а општине су имале своје центре за документацију, евиденцију и статистику, као сервис за своје потребе. Унутар република статистичка служба се централизовала, као што би то чинило и какво предузеће, тражећи најповољнију организацију за остварење програма на нивоу републике.

Истовремено, већ од средине седамдесетих година јављају се знаци лабављења веза између Савезног и републичких завода. Јављају се отпори према новим заједничким пројектима уз образложење: "то нашу републику не занима". Повећава се обим репу-

бличких иницијатива у виду "Допунског програма истраживања од интереса за републику". Све се лошије одржавају рокови за извршење обавеза из заједничког Програма. Центрифугалне тенденције са политичког поља брзо су захватиле и статистику. Томе је допринио још и начин финансирања. Програм истраживања доносила је Савезна скупштина, али је реализација зависила од републичких буџета. Аргумент "за то истраживање немамо довољно новца" постајао је необорив. Док је реално јачала позиција републичких завода, Савезни завод је губио иницијативу.

Завод за статистику републике Србије основан је одмах после Другог светског рата. Убрзо је постао велика и јака статистичка установа. Територијална надлежност овог, била је већа него било ког другог републичког завода. Осим тога, имао је да координира рад још и две покрајинске мреже, све самосталнијег држања. Стручни развој југословенске статистике у целини много дугује подршци коју јој је пружао Завод Србије. Захваљујући чињеници да су оба у Београду, српски Завод био је чешћи консултант за методолошка питања и ближи сарадник за претходна, тзв. пилотска и пробна истраживања. Осим тога, статистика Србије је уступила Савезном заводу читав низ већ искусних статистичара за места руководиоца служби и високих стручњака. Упркос таквом кадровском одливу око краја седамдесетих и почетка осамдесетих година, Завод за статистику Србије стекао је углед најјаче статистичке установе у земљи, нарочито за питања статистике народног дохотка, израде регионалних друштвених рачуна, за публицистику, за електронску обраду података, формирање тзв. банке података и др.

Завод за статистику Црне Горе развијао се упоредо са статистичком службом у целој земљи. Крај Другог светског рата затекао је разорену земљу, која је, и без ратних пустошења, била неразвијена. Тек створени Завод за статистику у Подгорици успешно је спровео велике пописе становништва (1948), стоке (1949), станова (1951), и све касније пописе. Као и у свим другим републи-

кама, успешно су прикупљани месечни и годишњи извештаји предузећа, спровођена испитивања на узорцима. Резултати тог рада налазе се у публикацијама Савезног и разуме се, републичког завода. Реч црногорских статистичара на скуповима југословенских статистичких стручњака примана је као драгоцену опомена о границама које истраживањима постављају услови недовољно развијене средине. Важност таквим опоменама давала је чињеница да није само Црна Гора била неразвијена. Ипак се све то брзо мењало и црногорска статистика је крајем 20 века била једна модерна и успешна служба.

Нема потребе да се истичу детаљи о посебним доприносима статистичара из свих република напретку целе југословенске статистике. Стручњаци појединих републичких завода су у неким гранама били водећи зналци за своју област па су често представљали југословенску статистику и у иностранству. Заслужни директори СЗС долазили су из свих република. Импресивни су били и интелектуална сарадња, и складно деловање свих статистичких завода, док је постојала вера у Југославију. Чак и када је почело разарање заједничке државе, статистичари су успели да припреме и објаве Статистички годишњак Југославије за 1991. годину.

2.

Одмах после Другог светског рата статистичка служба окупила **знатан број стручњака** великих знања и широке опште културе. Међу њима било је искусних стручњака из предратног времена. Појавили су се раније непознати сарадници, тек опредељени за статистику. Од 1949. године са универзитета стижу све бројнији дипломци који су, поред основне струке, студирали и статистику. За двадесетак послератних година леп број статистичара прошао је кроз програме специјализације у САД, Великој Британији, Француској и у другим познатим центрима за статистику. Од педесетих

сетих до деведесетих година високо образовани статистички стручњак није више био редак у статистичким канцеларијама. Средином шездесетих година академик Милош Мацура је одређивао норму: од сада ће статистику водити доктори и магистри наука.

Међу директорима су дубљи траг за собом оставили велики зналци и прегаоци: др Долфе Вогелник, Стане Крашовец, Војин Гузина, Анте Новак, др Милош Мацура, др Војан Конвалинка, Ибрахим Латифић, Душан Бјелогрлић, др Александар Станојевић, др Бранимир Марковић, Андрија Стокић, др Драгутин Груповић, мр Љубомир Кеџић. Овај низ имена не представља ранг по заслугама свих директора статистике и њихових заменика, него само подсетник на изузетне личности које су водиле Савезни и Републички завод за статистику Србије.

Статистику, разуме се, праве бројне екипе разноврсних зналаца. Од 1945. до 1991. у статистичкој служби радило је много врских стручњака. Ни једна темељно написана историја струке не би смела да изостави бар следећа имена.

Од стручњака међуратне статистике у послератној служби дуже време су сарађивали Драгољуб Тасић (демограф и уредник предатних годишњака), Иво Лах (демограф и математичар-аналитичар, аутор таблица смртности, фертилитета и др.), Бојан Пирц (здравствена статистика), Антоније Бончић (шеф статистике Народне банке и методолог обрачуна индекса цена), Стеван Куколеча (истраживач индустрије и експерт за класификације), поред низа других.

За статистику се определио знатан број специјалиста разноврсних искустава, спремних да и овде прихвате велике обавезе. Поменимо инж. Срећка Станића, (статистика саобраћаја), инж. Борислава Дерету (статистика индустрије), Јулија Драсиновеца (статистика пољопривреде), др Богдана Николајевића (статистика грађевинарства), Радомира Јовановић и инж. Богдана Бабића

(статистика цена), Виктора Лазаревића и др Јосифа Кораћа (статистика стандарда), др Бошка Китаљевића и др Вука Живадиновића (статистика народног дохотка), Миленка Бана, др Душана Брезника и др Милице Сентић (статистика становништва) и осниваче тзв. математичке статистике др Слободана Жарковића, Јураја Ећимовића, др Маријана Блејеца, др Бранислава Ивановића и Војислава Балабана.

Из великог броја приправника који су се по завршеном школовању још почетком педесетих година укључили у рад статистичке службе издвојили су се многи врсни стручњаци. Међу најпознатије би могли да се сврстају Зора Петровић (пописи станова и статистика грађевинарства), др Петар Марковић, мр Златинка Лековић и Добросав Тадић (статистика пољопривреде), Љубомир Видаковић (публицистика и економске статистике), Живојин Кржалић (директор привредних статистика у РЗС Србије), Јордан Стефановић (директор ЗС Београда), Милош Шерчић (помоћник директора, касније директор градског Завода), Миодраг Обрадовић и Милева Чепић-Пироћанац (пројектанти узорака), Никола Петровић (аутор југословенских инпут-аутпут табела), др Душан Миљковић (статистика народног дохотка и привредних биланса), Жарко Ћика (статистика рада), Загорка Аничич (статистика становништва), др Милан Петровић (статистика потрошње домаћинства) и др. Нису поменути још многи истакнути статистичари приближно истих заслуга као и наведени. Горњој листи није циљ потпуност, већ доказ да статистички систем зависи од труда многих људи. За ту сврху је и овај број довољан. При томе, наведени су само припадници најранијих генерација школованих после рата, чији је радни век завршен пре нестанка СФРЈ. Бројни припадници млађих генерација још су у статистичкој служби и као квалификовани стручњаци носе тешке одговорности под тежим условима од оних између 1951. и 1991. године.

Унапређењу статистичке службе много је допринела настава статистике. За протеклих пола века статистика је уведена у про-

граме готово свих средњих стручних школа, виших школа и многих факултета. Тако разграната настава омогућавала је статистичкој служби да запошљава почетнике већ упућене у теоретске основе струке. Поред овог, међу грађанима које статистика испитује има све више лица која сарађују са разумевањем и све више корисника добро припремљених да схвате природу статистичких обавештења.

Економски факултет у Београду, захваљујући напорима професора др Долфе Вогелника, др Гојка Грђића, др Саве Обрадовића и др Бранислава Ивановића, развио је јаку катедру за статистику, на којој су сарадници за мноштво специјализованих дисциплина. На овом факултету сада постоје одсек за статистику, последипломска настава статистике и право додељивања титуле доктора статистичких наука. Врло развијену наставу статистике развили су и пољопривредни факултети у Београду и Новом Саду. Рано је уведена статистика и у програме природно математичких, техничких, медицинских и других факултета. Разуме се да се ова настава прилагођавала посебностима сваке струке. Данас је тешко наћи високо образованог грађанина који није упућен у основне појмове статистичке теорије.

Исто тако брз продор статистике догодио се у вишим и средњим стручним школама. Средње економске, пољопривредне, медицинске и друге школе имају наставу статистике од краја Другог светског рата. Ретка је била и виша школа у којој се није предавала статистика. Постојала је и Виша статистичка школа у Београду, основана 1958, усмерена ка образовању кадрова за статистичке службе. Та школа је касније ушла у састав више економске школе, тј. данашње Више пословне школе, где и сада делује као један од њених одсека.

За статистичку службу много су значила и два посебна последипломска течаја статистике, активна између 1970. и 1980. године. Један је основао Институт економских наука у Београду. Во-

дио га је проф. др Бранислав Ивановић. Други је основао и водио проф. др Слободан Жарковић при Институту за статистику СЗС. Са оба течаја потекло је педесетак магистара статистике од којих су неки постали водећи стручњаци у статистичкој служби, добро познати у домаћој и међународној стручној јавности. Међу њима су мр Миомир Тодосијевић, мр Ненад Пјевић, др Живојин Јевтић, мр Љубица Мајевић, др Срђан Богосављевић, мр Драгиша Бјелоглав, др Миладин Ковачевић, др Милорад Ковачевић и други. Осамдесетих година су ови течајеви обуставили рад и због ригидних прописа, и због оскудице средстава. Ни факултети, ни статистичка служба нису касније успевали да организују тако интензивне и успешне последипломске курсеве као што су била ова два.

Статистичка служба је током протеклих пола века организовала безбројне курсеве за обуку својих људи, за припрему повремених сарадника у масовним статистичким истраживањима, па и курсеве за кориснике статистичких података. По мање или више амбициозним програмима предавали су се општа статистика, статистика појединих грана, узорак, методи статистичке анализе, статистичка техника и, нарочито, знања потребна за коришћење електронских рачунара.

Од краја Другог светског рата до почетка шездесетих година леп број статистичара боравио је у иностранству, ради специјализације. У зависности од програма предвиђене обуке ови боравци су трајали од пар месеци до две године. Поред других, те могућности су користили Слободан Жарковић, Бранислав Ивановић, Богдан Бабић, Бошко Китаљевић, Душан Брезник, Миленко Бан, Војислав Балабан, Миодраг Обрадовић, Душан Миљковић, Никола Петровић, Бранимир Марковић, Добросав Тадић. То су само неки од људи из статистичке службе, из њених београдских установа, а на такве специјализације одлазили су и људи из других установа и

других центара. Ови људи су се враћали у земљу и уносили у службу дубље познавање струке, веће самопоуздање и шире погледе.

Сасвим особен утицај на живот струке вршило је Југословенско статистичко друштво. Основано у Београду 1953. године, ЈСД је окупљало статистичаре признатих доприноса за развој струке. Међу члановима су се налазили аутори статистичких студија, најистакнутији организатори статистике и корисници података за потребе научних студија. На конгресима и саветовањима износили су се критички погледи на рад статистике, разматрале новости у струци и претресале замисли о даљем развоју статистичког система. ЈСД је од Савезног завода за статистику преузело и уређивање "Статистичке ревије". Та активност била је својеврстан начин да се организује стручна јавност и да јој се, кроз дискусионе састанке и кроз часопис, омогући утицај и на службу, и на ширу публику. Приближно од краја осамдесетих година знатан део оваквих иницијатива преузима Статистичко друштво Србије.

Међународни статистички институт је већ век и по удружење најквалификованијих статистичара света, посвећено унапређењу теорије и статистике уопште. У најповољнијим временима у чланству МСИ налазило се десетак Југословена. Осим редовних чланова, директори националних статистика су чланови по положају, а састанци Института су отворени и за ширу стручну јавност. Вреди поменути да је у Београду 1965. године одржано 35. заседање Међународног статистичког института.

3.

Опремање статистике модерним машинама текло је веома бурним темпом.

У првим послератним годинама све статистичке установе у Београду имале су само једну гарнитуру машина за обраду података система бушених картица. Ту гарнитуру користила је царина, тј. статистика спољне трговине. Кад је ова грана статистике припојена Савезном заводу, те машине су користиле све статистичке службе. Педесетих година су овакве системе закупили и републички заводи и, поред других, Завод за статистику Београда.

Иначе, све до осамдесетих година, стандардна опрема радног места у статистичкој служби састојала се од телефона и стоне машине за рачунање. Ове машине су биле способне за извршавање две или четири рачунске радње. Оне старије имале су ручни, а касније електрични погон. Шведски "Фацит" био је веома цењен. У педесетим годинама ни тих машина није било довољно за сваки радни сто. Касније су се појавиле спретније и јевтиније електричне машине домаће израде, али је осамдесетих година то већ била застарела техника.

У 1960. години у СЗС пушта се у погон прва велика електронска машина за рачунање (IBM-705). Тиме је статистичка служба отворила за Југославију један важан смер техничког напретка. За установе и предузећа који су брзо један за другим набављали рачунаре великих капацитета, СЗС је био саветодавац, организатор обуке за програмере и оператере и расадник већ искусних кадрова. Ту улогу су касније преузеле специјализоване агенције и школа у Радовљици. Али, не би смело да се заборави да је терете почетних напора носио скуп стручњака и руководиоца Савезног завода за статистику.

Електронска рачунска техника изменила је начин рада у служби. Развијени су методи за контролу основне грађе, за бољу и бржу обраду. Вишеструко комбиновање и груписање постало је лакше изводљиво. Резултати обраде су све брже добијали изглед који ће имати и у публикацијама. Ерозивни и ласерски штампачи скраћивали су време и труд који је раније захтевала припрема об-

рађених података за публикување. Преостао је још рад техничких уредника и посао умножавања.

У статистичким канцеларијама смањивао се посао обраде и припреме публикација, а све више пажње могло је да се посвети методологији, анализи статистичких процеса и проучавању резултата.

Већ осамдесетих година моћни рачунари су инсталирани у свим заводима за статистику и свим овлашћеним органима. Повећане су брзине рада и капацитети меморија. За све методе табелирања и за све обрачунае из целокупног програма статистичке анализе постоје унапред припремљени програми. Све канцеларије статистичких завода добиле су терминале или персоналне рачунаре којима се омогућава непосредна веза са великим рачунаром, његовим меморијама и програмима. Добро припремљеном статистичару отворене су раније неслућене могућности за инвентиван аналитички рад.

У почетне напоре припреме и коришћења првог електронског рачунара у СЗС много труда уложили су инж. Милан Жокаљ и инж. Миодраг Рајковић. Са много жара организацију ове припреме водио је директор СЗС Анте Новак: обезбеђивање новчаних средстава, склапање уговора, избор и обуку кадрова, изградњу још једног спрата на згради у Кнеза Милоша 20, припрему статистичких служби за коришћење рачунара. За разне стране тог посла били су ангажовани Б. Прњаворац, М. Живковић, Б. Тодоровић, И. Коњевић и др. Као водећи програмери уважавани су мр Ненад Пјевић, мр Миомир Тодосијевић, Афродита Јелић, Радомир Ђорђевић, Драгана Грабелешек, Дарко Симић и други. Касније су се као организатори електронске обраде у статистици веома истицали мр Миомир Тодосијевић, мр Драгиша Бјелоглав и Зоран Јанчић. Између 1980. и 1990. године Завод за статистику Србије створио је изузетно јаку екипу стручњака за електронску обраду, која је много допринела угледу установе. Исто мора да се истакне и за Завод за статистику Београда, који је својим рачунаром и сво-

јим стручњацима много допринео унапређењу бројних служби градске управе.

У читавом периоду после Другог светског рата врло велик значај за статистичку службу имале су кућне штампарије. У њима су умножавани обрасци, упутства и статистичке публикације. Највећу штампарију имао је Савезни завод за статистику, а други заводи мање, према потребама и могућностима.

Почетком педесетих година су у СЗС коришћене скромне машине за умножавање и књиговезачке послове. Радну јединицу од десетак људи водио је, прво, Станко Косић, а затим Јосип Мазих, обојица високо квалификовани графички радници. Израда Статистичког годишњака за 1954. годину пружила је разлоге за набавку нових машина, монотипа и других машина за високу и равну штампу. Био је то већ штампарски капацитет великих могућности кад је 1983. године директор СЗС одлучио да ликвидира сопствену штампарију и да се ослони на технику микрофилмовања и услуге других штампарија на комерцијалној основи. Одмах су се показале лоше последице: настала су велика закашњења. Неколико година касније купљене су нове машине за штампарију, али ни капацитети, ни број радника, ни организација рада нису достигли ранији ниво. Индекс, Годишњак и Календар и даље су морали да се штампају ван Завода, у штампарији "Савремене администрације".

Осамдесетих година већ је почела примена технички савршенијих машина. Уз електронски рачунар прикључени су високо квалитетни штампачи, ерозивни и ласерски, затим апарати за копирање. Међутим, заостајали су капацитети за умножавање и повезивање. Упркос примени новије технике, ни њена употпуњеност ни умешност њене употребе до краја века нису омогућили да се достигне некадашња ефикасност.

4.

Обимна и квалитетна **публицистика** пружа доказе о великој снази статистичке службе и њеном напретку од 1945. до 1991. године. Објављена је огромна статистичка грађа, ширег захвата него што је то раније било могуће, конкурентна донеким најразвијенијим државним статистика у свету.

Најстарија серија публикација послератне југословенске статистике су "Статистички билтени". То су свеске обима од 30 до 100 страна, посвећене резултатима једног истраживања или једне гране статистике. Први број је испуњен првим резултатима пописа становништва из 1948. а штампан је 1950. године. До краја 1991. године штампано је 1924 свезака. Статистичка служба само билтенима испуњава законску обавезу да објављује све податке које прикупља. Иначе, билтене штампају и републички заводи за статистику.

Статистички билтени

Енергетски биланс

"Индекс" - месечни преглед привредне статистике" покренут је 1952. године. Убрзо су и републички заводи почели да штампају своје месечнике. У свакој од тих свезака - најчешће на око 60 страна - налази се по око 2000 серија о најважнијим привредним појавама: о производњи, трговини, ценама, запослености, платама, новчаним токовима и др. Током пола века од како излази Индекс, сређене су бројне месечне серије изузетног значаја за коњунктурне анализе.

Индекс - месечни преглед привредне статистике

Статистички годишњак Југославије обновљен је тек 1954. године. По форми и садржини знатно се разликовао од предатног. Штампан је тек пошто се статистика ослободила ранијих гледишта о поверљивости података. Изненађење јавности било је велико: тек је Годишњак показао како је потпун статистички приказ

друштвене стварности. У Годишњаку су, наиме, све гране статистике изнеле своје најважније податке. Све је то било праћено методолошким објашњењима и опремљено графиконима. Уредно издавање годишњака много је допринело угледу југословенске статистике. Вредно је помена да је Државни статистички уред још 1946. припремио једну опсежну свеску типа годишњака, али само за интерну употребу. И Завод за статистику Србије припремио је "Статистички годишњак Србије за 1949." и умножио га у 50 примерака, али само за службену употребу. После 1950. године сви републички заводи почели су да издају годишњаке, а од почетка седамдесетих сви их штампају редовно. Током година појавили су се и годишњаци Београда, Загреба, Љубљане, Ријеке и других већих градова.

Статистички годишњаци

Статистички календар је у ствари, био цео издање статистичког годишњака. Био је намењен најширој публици: грађанима који желе да имају статистичке податке стално при руци, ђацима, пензионерима и другим. Излазио је на српскохрватском у две верзије - ћирилицом и латиницом - затим на словеначком, македон-

ском, енглеском, француском, немачком и руском језику. Између 1960. и 1970. године укупни тираж је већ достигао 100000 до 200000 примерака. Крајем осамдесетих година економске тешкоће су утицале на смањење дотација за то издање и на смањење пласмана. Током кризних година "календар" је постао малотиражна публикација, друге врсте и друкчије намене.

Сџајстџички календари

Књиге пописа су опсежне публикације у којима се налазе резултати детаљних обрада пописа становништва, домаћинства, станова и пољопривредних газдинстава. Резултати пописа од 1953, као и каснијих пописа, штампани су у по двадесетак томова. Сада је то читава једна библиотека.

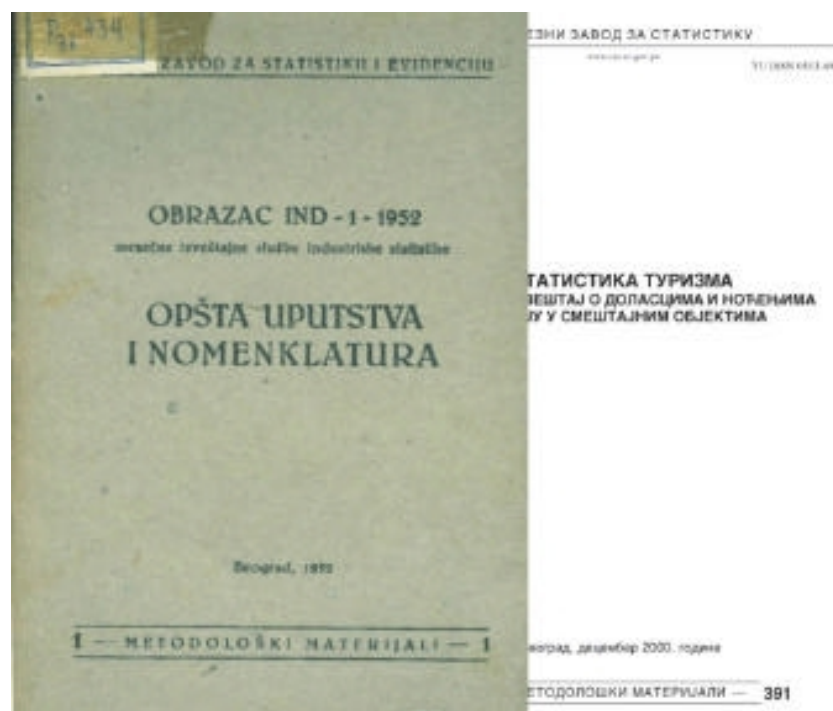

Публикације Пописа становништва

Саопштења су уведена да би основни резултати статистичких истраживања што пре били достављени штампи и другим важнијим корисницима. У овом је предњачио Завод за статистику

Србије (1951). Савезни завод издаје Саопштења тек од 1956. године. Тада је уведено правило да се саопштења штампају истог дана кад је завршена обрада или, најкасније, сутрадан. Излазило је 300 - 500 бројева годишње, у тиражима од неколико стотина примерака. Најшира јавност је добијала статистичка обавештења најчешће посредством штампе која је доносила изводе из ових листића.

Методолошки материјали

Методолошки материјали су серија у којој се објављују статистички стандарди. То су упутства за спровођење истраживања. У текстовима се налазе дефиниције скупова, статистичких јединица и њихових обележја, класификације, номенклатуре и друга објашњења статистичких поступака. Југословенска статистика је у 396 свезака описала начин свог рада, готово за сва своја истражи-

вања. У ранијим временима су потребна упутства штампана у Службеном листу, као наредбе надлежног министра, намењене њему подређеном особљу. Посебне свеске методолошких материјала више одговарају самосталној статистичкој служби и дубљем захватању суштинских проблема струке. Треба истаћи да су још педесетих година у овој серији штампани и преводи неких методолошких стандарда Уједињених нација.

Сѝудије, анализе и ѝрикази

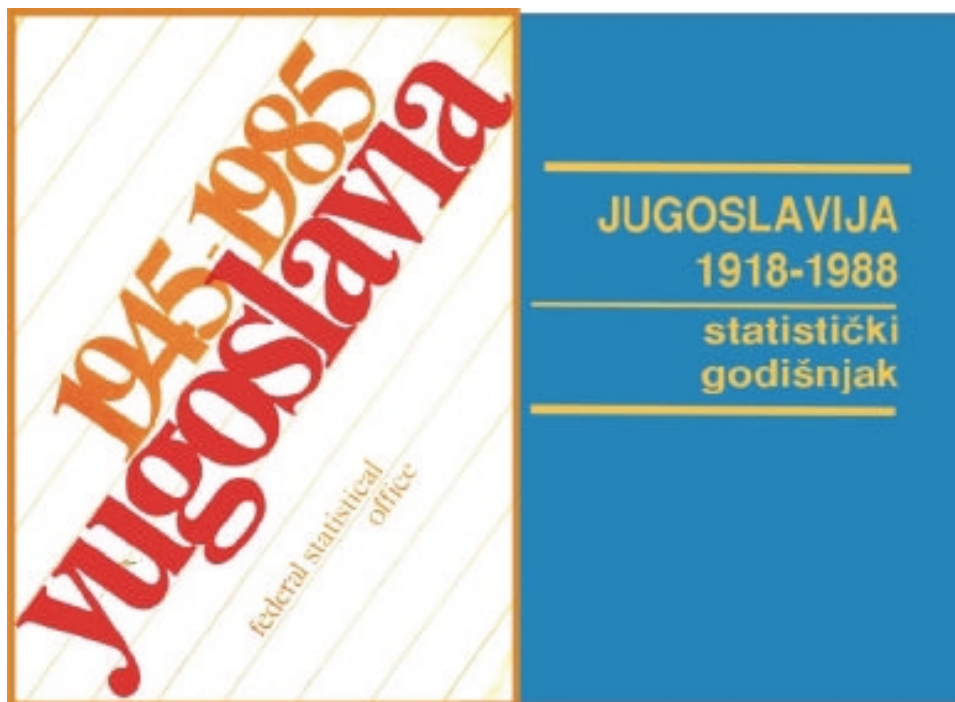
Студије, анализе и прикази су серија незваничног карактера. Ту се штампају радови у којима се прекорачују строги оквири службене статистике, тј радови ауторске врсте. У свескама ове серије објављују се резултати примене сложенијих метода статистичке анализе, нестандардних груписања грађе, комбиновања података

из више извора, уз тумачења која СЗС не би дозволио у редовним издањима. У овој серији штампани су резултати контроле пописа становништва из 1953. године, инпут-аутпут табеле за 1955. годину (1957), друштвени рачуни за 1952-1957. годину (1959), евалуација пописа пољопривреде из 1959, затим студије о исхрани, продуктивности рада, анализе временских серија и обраде многих других тема. У тој серији штампано је до 1991. године 128 свезака. Такву серију су покренули и републички заводи Србије, Хрватске и Словеније.

Методолошке студије, расправе и документација су серија у којој се образлажу решења статистичких поступака, решења статистичког система, резултати експеримената, систематизована документација о важнијим статистичким радовима, пројекти, програми и сл. радови. И ова серија је ауторског карактера. Али, док се у серији "Студије, анализе ..." писци обраћају широј јавности, у серији "Методолошке студије ..." налазе се радови намењени статистичкој струци. До сада је у око 40 свезака штампана грађа о узорцима, агрегатним индексима, програмима статистичких истраживања, методима десезонирања временских серија, поред других радова.

Пригодне публикације издаване су за потребе разних конгреса или јубилеја. У тим књигама налазио се избор статистичке грађе извршен према посебним занимањима партијских конгреса, конгреса синдиката, женских друштава, омладинских организација и за потребе других радних или свечаних прилика. У погледу начина приказивања та издања спадају међу најуспелије публикације статистичке службе. Изабрана статистичка документација приказана је у табелама, у графиконима и у текстовима коментара после сваке табеле. Приказивању статистичких података ни у једној серији није посвећено толико пажње као у овим књигама. И у чисто техничком погледу била су то лепа, луксузна издања.

Пригодне публикации

Међу капитална дела спада публикација "Југославија 1918-1988". Припремљена је да обележи седамдесетогодишњицу настанка Југославије. Учињен је покушај да се серијама података прикаже развој остварен у тих седам деценија. Употребљени подаци, најчешће, нису упоредиви за цео период. Ипак, нађено је много драгоцених података за оцену достигнућа од 1920. до 1941. и оних од 1945. до 1988. године. Мада бројке нису по свим особинама упоредиве, ипак су довољне да се сагледају достигнућа у те две етапе развоја Југославије.

У Савезном заводу за статистику направљен је 1974. и Каталог графикана ("Статистички албум СФР Југославије 1945-1973"). У тој књизи су приказани резултати развоја земље искључиво помоћу графичких израза. На овај начин приказале су своје податке све гране југословенске статистике. Ту се налазе линијски дијагра-

ми, дијаграми структуре, картограми и друге врсте приказа у мноштву различитих техничких решења. Употреба боја показала је повећане могућности израза, али и естетске и техничке проблеме таквих покушаја.

Сѝаѝисѝички албум СФР Јуѝославије 1945-1973.

Од самог оснивања Савезног завода за статистику (1945) одпочело се са сакупљањем и чувањем напред наведене публицистике као и других књига, часописа и друге литературе из области статистике у посебно организованој јединици - **Библиотека СЗС** - у којој се сва та грађа и данас чува уређена по домаћим нормама и међународним стандардима о библиотечком пословању.

Тако данас Библиотека располаже фондом од 140.000 па и више библиографских јединица из свих области статистике међу којима су и неке посебне вредне као нпр. старе ретке књиге с почетка 19. века.

Овако значајан фонд оформљен је у целом протеклом периоду - Библиотеке, као путем куповине и чувањем властитих издања, тако и веома развијеном разменом заводских издања са институцијама из статистичке делатности европских и ваневропских земаља као и са издањима међународних организација (Уједињене нације, Међународни статистички институт, Међународни биро рада).

Важно је истаћи да овај библиотечки фонд користи годишње преко 2000 домаћих и страних научних и стручних радника и студената у пространој и светлој читаоници Библиотеке.

Поред ове основне делатности Библиотека месечно издаје Билтен приновљене библиотечке грађе, односно библиотечких јединица и припрема библиографију за часопис Статистичка ревија, Статистичког друштва Југославије.

Поред богате библиотеке у Савезном заводу за статистику свим корисницима је на располагању богата статистичка документациона грађа која се чува у трезору СЗС. То је архивски материјал од непроцењивог значаја, смештен на око 3000 дужних метара полица, а односи се на период од 1921. године до данас. Сваки корисник може у Савезном заводу за статистику, у Одељењу за маркетинг, информисање и пласман, добити податке из свих истражи-

вања спроведених у протеклом периоду, уколико се не ради о заштићеном податку. Наиме, давање статистичких података регулисано је законом и посебним Правилником о давању необјављених података, чиме се детаљно регулише заштита индивидуалних података, као и података који представљају државну или службену тајну.

Каталози издања Савезног завода за статистику

Објављене податке корисник може добити у нашој библиотеци, може му се дати у писаном облику, може фотокопирати одређене странице публикације или купити одређено издање, а могуће је да се по посебном захтеву уради и посебна додатна обрада података како би корисник добио потребан податак.

Да би се што боље обезбедили статистички подаци комплетан материјал се чува на три различите локације у документационој грађи, штампаном примерку и на касетама.

5.

Домети југословенске статистичке службе од 1945. до 1991. године били су веома велики. Није се то могло очекивати од једне мале, недовољно развијене земље. Али, више снажних чинилаца омогућило је тај брзи напредак. У те делотворне силе спадали су друштвена својина, отвореност према свету и самосталност статистичке службе.

Самоуправна етапа развоја југословенског социјалистичког друштва убрзала је стварање обимне и ефикасне статистике. Мада су предузећа од 1951. године постала самостална у доношењу пословних одлука, ипак је друштвена својина обавезивала управе на дисциплиновану сарадњу са службама државне управе. Статистика је слала предузећима опсежне упитнике и постављала им кратке рокове. Ауторитет државе био је тако јак да су извештајне јединице одговарале на статистичке обавезе готово исто тако спремно као и у земљама централно-планског управљања. Југословенска статистичка служба смело је постављала такве захтеве какви би се тешко поставили приватним предузећима. Месечно се прикупљало оно што статистике земаља тржишне привреде прикупљају једном годишње, а годишњи извештаји у Југославији одговарали су обиму петогодишњих или десетогодишњих пописа привреде у западном свету. И предузећа су имала интереса за такву сарадњу са статистиком, бар она која су умела да искористе повратну информацију.

Друго, југословенски статистичари добро су познавали и садржаје и методе светске статистике. После десетак година прекида, настављена је сарадња са статистичким службама источноевропских земаља. Стизали су упитници за статистичке публикације СЕВ-а и југословенски статистичари су се трудили да на те захтеве одговоре што потпуније. Са друге стране, од почетка педесетих година југословенска статистика све савесније сарађује са ста-

тистичким органима Уједињених нација, нарочито са Конференцијом европских статистичара. Десетине југословенских експерата путовало је у Женеви на састанке радних група које су разрађивале показатеље за поједине гране статистике, утврђивале дефиниције, правила програме истраживања и одређивале садржаје заједничких публикација. Југословенска статистичка служба спадала је међу најуспешније, када је била реч о испуњавању обавеза према статистици УН. Добро познавање оба статистичка система - УН и СЕВ-а - омогућило је Југословенима да не пропусте ништа од оног што је могло да користи овој земљи. Уз то, инвентивност и предузимљивост југословенских статистичара давали су резултате за које је постојало занимање и на истоку, и на западу.

Треће, статистика је постигла велику самосталност рада. Истина је да су Програм истраживања и средства одобравали Скупштина и Влада. Али, разрада садржаја, избор метода и публиковање резултата били су потпуно у рукама статистике. Поштујући истинитост, статистичка служба је стекла углед и високо уважавање у врло широким круговима озбиљних корисника. Сами статистичари поносили су се својом информативном мисијом. Одговорност самосталних истраживача уносила је само корисне подстицаје у статистички систем. Ко погледа са каквом је искреношћу статистичка служба исправљала нађене погрешке, често непријатне, стећи ће извесну представу и о тежим странама стручне самосталности службе.

Још пре Другог светског рата југословенска статистика је отворила истраживања у свим областима у којима и данас делују све државне статистике. Али, дошло је до знатних проширења детаљних садржаја, до измене дефиниција и класификација, до уопштавања каквих раније није било, до примене нових метода и измена у доктринарној основи система. Измене у квалификационом саставу особља и опремање машинама за обраду података створили су нове могућности. Статистика створена од 1945. до 1991. го-

дине била је сложенија и захтевала више стручних знања него раније. Од најкрупнијих успеха вреди поменути:

- ✍ Индексе физичког обима индустријске, пољопривредне, шумарске и грађевинске производње и промета робе у спољној и унутрашњој трговини,
- ✍ Индексе цена произвођача, трговине на велико, трговине на мало и цена извезене и увезене робе,
- ✍ Контролу тачности одговора и потпуности обухвата у пописима становништва,
- ✍ Израду табела међусобних односа привредних делатности (инпут-аутпут),
- ✍ Израду система привредних биланса,
- ✍ Обрачуне макроекономских агрегата у сталним ценама,
- ✍ Детаљну статистику инвестиција,
- ✍ Статистику личне потрошње,
- ✍ Статистику миграција,
- ✍ Десезонизацију временских серија,
- ✍ Примену електронске рачунске технике,
- ✍ Повећани публицитет и по обиму штампане грађе, и по употреби података за јавно информисање.

Наплетка је било стално. Али, од краја седамдесетих година јављају се тешкоће па интензитет развоја почиње да слаби. Политика заснована на Уставу из 1974. године деловала је и у статистици. Републички заводи одупиру се проширењима заједничког Програма, а проширују листе истраживања "од интереса за републику". Све чешће се говори о статистичком систему републике. Југословенска статистика постаје тримија и разједињенија. Међурејублички спорови доводили су до пристрасне употребе стати-

стичких података. Економски аналитичари су осамдесетих година правили сопствене дефиниције привредних појава да би доказали да је њихова република лоше прошла у југословенској заједници. Такве тенденције нису срушиле статистички систем, али су му стварале неповољно друштвено окружење.

На скуповима директора југословенске статистике све чешће се говори о потреби ревизије читавог система а да није створена никаква концепција о смеру потребних промена. Чак су чињени незрели потези (обустављање штампе билтена, ликвидација штампарије у СЗС, укидање Института за статистику и његових истраживачких програма и програма последипломске наставе). Прву јасну поруку статистичкој служби послала је 1989. године Влада СФРЈ: у југословенској статистици морају да се примене статистички стандарди Европске уније. Али, ускоро су дошле буџетске и кадровске рестрикције и криза расцепа СФРЈ. Тиме су се завршиле и дуга фаза успешног развоја статистичке службе од краја Другог светског рата, и кризна фаза из последње деценије.

СФРЈ се цепала по републичким границама. Статистика је од 1946. до 1991. објављивала обимну информативну грађу о свакој републици и националним обележјима становништва. Било је ту довољно података и за центрифугално, и за центрипетално усмерену политику. После 1991. године ова документација је драгоценост наслеђе за статистичке службе нових држава са простора СФРЈ. Други судбоносни блок статистичких података - дугови начињени у иностранству - није био приказан најширој јавности ни благовремено, ни довољно детаљно. О том судбоносном питању јавност је добила обавештења тек када је дуг нарастао преко границе подношљивости. О дуговима статистичка служба није на време слала јавности корисне сигнале. Био је то најтежи неуспех статистике од 1946. до 1991. године.

6.

Резултати извршених истраживања приказују брз и свестран развој земље од 1945. до 1991. године. Повећан је број становника, побољшани су животни услови грађана, постигнута су велика унапређења у областима привреде и културе. То је несумњиво. На основу статистичких података може се утврдити мера постигнутог раста за велики број друштвених појава. Те могућности су доказ да је статистичка служба успешно обављала своје основне послове.

Број становника повећао се од 15,6 милиона у 1947. на око 24 милиона у 1990. години. Повећање за 54% било је релативно нешто спорије него у првој Југославији, али ипак довољно брзо да намеће читавом друштву велике задатке. Људски век се продужио, стопа смртности смањена је од 12,8 на хиљаду у 1947. на 9,2 у 1987. години, а смртност одојчади смањена је од 10,2% у 1949. на 2,5% у 1987. години.

Ширење основног образовања омогућило је сузбијање неписмености. Према попису 1948. године четвртина одраслог становништва била је неписмена (25,4%), а 1982. године је 9,5% становништва било неписмено, углавном у старијим годиштима.

Убрзана је деаграризација становништва. Пољопривредно становништво је 1948. године чинило 67% укупног а 1981. године 20%. Око 1990. године је градско становништво представљало више од половине укупног становништва земље.

Број запослених у друштвеном сектору повећан је од 447 хиљада у 1945. години, на 6,8 милиона у 1988. години.

Народни доходак у сталним ценама повећан је 7,2 пута од 1947. до 1987. године. Истовремено је пољопривредна производња повећана око 2,6 пута, а индустријска око 18 пута.

Лична потрошња је од 1952. до 1987. године реално повећана 5,3 пута. У 1987. години је 91% домаћинства имало електрични или плински штедњак, око 85% имало је фрижидер, око 62% машину за прање рубља, око 85% телевизор, а око 34% домаћинства имало је аутомобил. Све су то били нови елементи животног стандарда који су улазили у масовну потрошњу.

Публикације демографске статистике

Основно образовање постало је, практично, потпуно. Од четворогодишњег прешло се на осмогодишње основно школовање. Број ученика средњих школа повећан је од 138 хиљада у 1946. на 900 хиљада у 1987. години. У исто време број уписаних студената

повећао се око девет пута, а број дипломираних студената од 1950. до 1987. године око дванаест пута.

Унапређена је и здравствена служба. Лекара је 1950. године било око 5 хиљада, а 1987. године око 44 хиљаде. Број постеља у болницама је 1950. износио 54 хиљаде, а 1987. године 142 хиљаде. Здравствено осигурање је 1987. године обухватало скоро 90% свег становништва.

Статистичка служба је објављивала и податке о неповољним друштвеним појавама. Од 1965. године нагло је и упорно почела да се повећава незапосленост. Стотине хиљада људи отишле су да раде у иностранству. Дефицит у размени робе са иностранством пратио је привредни развој деценијама. Стално је владала оскудица станова. Објављивана је документација о повременим застојима и падовима производње, о опадању стопе раста, ниској продуктивности и сталном притиску инфлације.

Упркос тој отворености, и на статистичку службу падају одговорности да није приказала неке важне појаве. Није забележила вредност помоћи примљене од ратних савезника, вредност репарација ни касније помоћи коју су СФРЈ додељивале развијеније земље (касније су вршене процене о чијој ваљаности постоје размимоилажења). Нису објављивани подаци о војсци и полицији. О спољним дуговима нису објављивани подаци све док дуговања нису достигла неподношљиве размере. За питања социјалне диференцијације није било довољно разумевања ни у политичким врховима, ни у статистичкој служби. И само помињање сиромаштва или социјалних разлика сматрало се за политичку незграпност.

Статистика СФРЈ заиста је учинила веома много да пружи поуздану документацију о земљи од 1946. до 1991. године. Али, друштвено окружење наметало је статистичкој служби извесна ограничења. Прикривање обавештења о забрањеним темама штетило је много више друштву него статистичкој служби.

СТАТИСТИКА СР ЈУГОСЛАВИЈЕ ОД 1992. ГОДИНЕ ДО КРАЈА XX ВЕКА

У последњој деценији XX века у земљама источне Европе текао је процес прелаза из централно-планске економије у систем тржишне привреде и парламентарне демократије. Поред промена у друштвеном поретку дошло је и до дељења сложених држава, СССР и Чехословачке. Све се то догађало и у СФРЈ, али још и уз ратове и санкције Уједињених нација. У Савезној Републици Југославији, коју су 1992. године основале Црна Гора и Србија, дошло је до пада укупне производње, народног дохотка, запослености и животног стандарда. Све то је имало великог утицаја на статистичку службу.

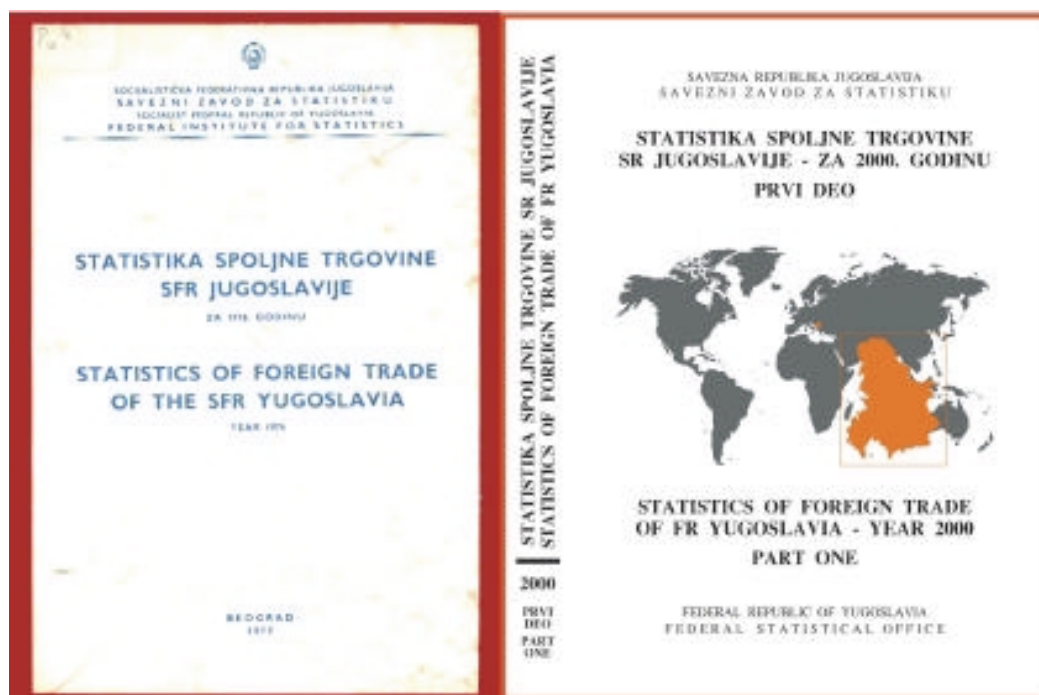
Отцепљење четири републике смањило је територију земље, умањило скупове статистичких јединица, изменило државне границе. Под притиском тих промена нашли су се организација статистике, њени методи и њени садржаји.

Организација статистике, тј. мрежа њених установа, привидно је остала иста. Савезни, републички, покрајински заводи и локална одељења наставили су да делују. Овлашћени органи имају исте задатке и иста права као и пре. У оквиру Народне банке сачуване су раније статистичке функције СДК. Ипак је смањење државне територије наметнуло смањивање обима послова савезних статистичких органа, а пад народног дохотка ограничио је средства целој статистичкој служби. Све је то довело до опсежних редукција.

Буџетска ограничења била су праћена смањивањем броја запослених у читавој статистичкој служби. Делом су ова смањења извршена на основу одлука Владе - савезне или републичке. При томе су старешине могле да заштите бар неке интересе службе. Међутим, није тако било у оном другом делу појаве смањивања броја статистичара, изазваног вишегодишњим буџетским ограни-

чењима и релативно ниским платама. Знатан број врло квалификованих стручњака је, током деценије, напуштао статистичку службу. Нарочито је осетљив био одлив специјалиста за аутоматску обраду. Смањивање броја запослених, веома велико по укупном броју и осетљиво по саставу, угрожавало је статистички систем у време када су задаци постали сложенији, и самим тим захтевали већи напор.

Програм истраживања још има најважније делове као и пре али је низ истраживања брисан из плана. Отписана су, углавном, истраживања са вишегодишњим размаком, као петогодишњи пописи радне снаге, мале привреде, анкете у индустрији и др. Недостајало је и средстава за истраживање нових кризних појава као што су сиромаштво, незапосленост, социјална угроженост, дугови, избеглице, хуманитарна помоћ. Упркос свему томе, Статистички годишњак Југославије је и даље обезбеђивао најважније статистичке податке, као и раније.

Статистика спољне трговине

Статистичка служба је и поред поменутих тешкоћа, **успела да уведе у примену више међународних статистичких стандарда** далекосежног системског значаја. О томе има јасних доказа и у Статистичком годишњаку. Прво, прелаз на нову Класификацију делатности, усклађену са европском, извршен је у статистици запослености, статистици друштвеног производа, статистици инвестиција, цена, индустрије и спољне трговине. Прелаз још није потпуно изведен, али су радови завршени у најосетљивијим деловима система. Друго, обезбеђени су подаци о запослености и незапослености према дефиницијама Међународног бироа рада. То се још чини на једном малом узорку, али је и на овом делу система рад усмерен ка међународно упоредивој статистици. Треће, поред друштвеног производа по концепцији материјалне производње врши се обрачун по тзв. широј концепцији, према препорукама Уједињених нација. Четврто, макроекономски рачуни раде се и у верзији међународног система "националних рачуна". Тиме су решена чворна места југословенског статистичког система у духу призна тих светских, уместо ранијих домаћих стандарда. Мање разлике у детаљима појединих грана статистике захтеваће још доста труда да би се југословенска статистика у свему прилагодила европској. Тешке проблеме намеће потпуније обухватање приватног сектора. Али, ни један проблем транзиције у статистици није више неначет.

Промене територије и друштвеног система захтевале су критички **претрес статистичких методологија**. Нејасно стање на границама уноси несигурност у статистике извоза и увоза, преласка путника и возила преко границе, статистике туризма, међународног кретања капитала и др. Од 1999. године нема административних могућности да се прибаве подаци за Косово и Метохију и унесу у збирове за Југославију. Даље, привредна и социјална структура Југославије другачије су него у претходној СФРЈ. Због тога су потребни нови пројекти узорака, нови пондери за обрачуне агрегатних индекса физичког обима и цена. Статистике које су се до

сада ограничавале само на приказивање друштвеног сектора, као статистике запослености, плата, индустрије, неких делова шумарства, грађевинарства, чак здравства и школства, мораће да разраде методе за потпунији приступ свом измењеном предмету. Повећале су се размере сиве економије и статистика мора да процењује те појаве.

Резултати избора

Крај двадесетог века затекао је статистичку службу Југославије у дубоком превирању. Биће потребно дуже време да започете промене покажу свој прави смисао. Тек ће се оцењивати да ли је кризно стање од 1991. до 2001. године довело само до другачије статистике, или јој је омогућило и даљи напредак.

И у годинама најтеже државне и друштвене кризе статистичка служба је обезбеђивала основне податке за разумевање измененог положаја земље. На територији Србије и Црне Горе друштвени производ је до 1993. године пао на око 40% обима из 1989. При томе је пољопривредна производња смањена за 10% - 20%, а индустријска за око две трећине. У каснијим годинама било је опоравка, али индустрија никад није достигла половину обима производње из 1989. године. Опадао је број запослених у друштвеном сектору, опадале су реалне зараде. Забележени су неједнаки удари сталне инфлације, уз хиперинфлацију из 1993. године. Подаци су показивали да су инвестиције биле мање него амортизација, што значи да се трошило више него што се производило. Слика коју је о земљи пружала статистика била је и мрачна и истинита.

Приговори да статистичка служба у ово време није испунила своју дужност нису оправдани. Било је притисака, неумесних забрана и, вероватно, кварења података. У детаљима су бројке, изгледа, биле мање прецизне него пре. Ипак је општа слика о земљи, како ју је створила статистика, била уверљива.

РЕЗИМЕ

У 2002. години навршава се 140 година од када је кнез Михаило Обреновић потписао акт којим се статистички послови поверавају Економском одељењу Министарства финансија. То је био почетак рада државне статистичке службе. Две године касније из Економског одељења издваја се Статистичко одељење, чиме служба стиче и сопствену организацију. Садашња статистичка служба Југославије је у правој линији наследник статистичке службе Кнежевине Србије и оправдано је да одлуку кнеза Михаила сматра за сопствени оснивачки чин.

Током протеклих 140 година статистичка служба је напредовала, иако је претрпела бројне потресе због ратова, промена државне територије и друштвеног система. У свакој етапи између два историјска критична стања, статистичка служба је остваривала уверљив напредак.

У Србији је до Првог светског рата статистичка служба постигла све што и службе великих европских земаља, ако је то допуштала развијеност земље. Вршени су редовни пописи становништва, уведене су статистике виталних догађаја (рођења, умирања, бракови), развила се статистика пољопривреде, спољне трговине, цена, државних и општинских финансија. Због заосталости земље остале су веома скромне статистика индустрије, унутрашње трговине, школства и здравства. Није било ни обрачуна народног дохотка и његове расподеле. Али, за пола века од оснивања статистичке службе до избијања ратова у којима је прекинут континуитет развоја Србије, учињен је велики напредак. Издато је двадесет томова "Државописа Србије", а од 1893. до 1910. године редовно је

штампан "Статистички годишњак". За тај успех много се дугује првом директору службе др Владимиру Јакшићу и његовом наследнику др Богољубу Јовановићу, људима европске културе и велике преданости струци.

Познато је да је Црна Гора током XIX века више пута вршила пописе становништва, домаћинства и стоке. То је било потребно ради уређивања пореских а вероватно и ради војних обавеза. Пописивање је организовало Министарство унутрашњих дела. У 1909. години се у том Министарству ствара посебно статистичко одељење чији је први старешина Милисав Дедовић. Црногорска статистика тог времена није издавала сопствене публикације, али су подаци о броју становника саопштавани јавности и могу да се нађу у познатим светским енциклопедијама (Брокхаус, Мајер) и у делима неких европских научника и угледних гласила (Емануел Шкатули, руски енциклопедијски речник, Француска војна енциклопедија, цариградски егзархијски лист Војести, Југословенски лист из Сарајева и др.).

Оснивањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца почиње једна нова етапа у развоју статистике. Већ 1919. године донете су одлуке о стварању јединствене статистичке службе за целу земљу. У њен састав ушли су и јаки "земаљски уреди" из Загреба и Сарајева. Развијен је читав низ организационо издвојених статистика за поједине области, нарочито у министарствима рударства, грађевинарства, саобраћаја, пошта, индустрије, социјалне политике и др. Појавиле су се нове статистичке гране: обрачун народног дохотка, статистика запослености, статистика просечних плата, незапослености, здравства, школства и др. Штампане су бројне статистичке публикације: резултати пописа становништва 1921. и 1931, резултати пописа пољопривреде 1931, Статистички годишњаци 1929 - 1940, затим Статистика железница, пошта, рударства, спољне трговине, билтени Народне банке, Социјалног осигурања, привредних комора, радничких комора и други. Поред све већих међународних обавеза, повећавало се и занимање домаће

јавности за статистику. Појавио се читав низ студија о разним друштвеним проблемима описаних помоћу статистичких података: о аграрној реформи, о сељачким дуговима, о привредној кризи 1929-1934. и др. Од 1919. до 1941. у Југославији је извршена велика експанзија статистике: продирање у нове области, примена нових метода, потпуније публикување података и све шира употреба статистичких обавештења у јавности. Нажалост, промена државне територије отежала је упоређења нових и ранијих стања, а између бројних статистичких служби понекад није било довољно координације. Измена друштвеног система после Другог светског рата и стварање статистике која служи другачијем друштву отежали су објективно оцењивање достигнућа из времена између два светска рата. Што је статистика после 1945. године морала да буде другачија од предратне није било довољан разлог да се међуратна статистика лоше оцењује, као што се често чинило.

После Другог светског рата у Југославији је стварано друштво у којем је доминирала друштвена својина над средствима за производњу. Држава је подељена на шест република и две покрајине. Те промене су имале великог утицаја на статистичку службу. Прво, државно предузеће било је дисциплиновани сарадник државне статистике, и то је омогућило велико проширење програма истраживања и скраћивање рокова. Друго, читава организација статистике постављена је на федералну основу: поред централног, постајало је и шест јаких републичких завода, два покрајинска и мрежа локалних завода. Ова организација је концентрисала готово сав статистички посао, док је у надлежности тзв. овлашћених органа била само обрада сопствене документације за коју постоји јавно интересовање (банке, социјално осигурање, заводи за запошљавање, Министарство унутрашњих послова, Завод за здравствену заштиту, хидрометеоролошка служба и др.). Унапређени су методи прикупљања података увођењем месечних и годишњих извештаја, уређивањем евиденција и применом метода узорака. Публиковање је обухватило све резултате статистичких истражи-

вања. Извршена су велика унапређења у домену обрачуна агрегатних индекса физичког обима и цена, у области приказа расподеле друштвеног производа, израде "инпут-аутпут" табела, система макроекономских рачуна, уведена је контрола обухватности и тачности податка пописа становништва и др. Од педесетих година настава статистике обавља се према савременим концепцијама математичке статистике. Остварена је обимна и плодносна сарадња са статистичким установама Уједињених нација. По свему је југословенска статистичка служба високо оцењивана у међународним круговима. У заслуге статистичке службе спада и набавка првог великог електронског рачунара у Југославији 1960. године (IBM-705). У свим својим гранама статистичка служба је привукла на рад велики број лица високог образовања и знатан број магистара и доктора наука. Време од 1945. до 1991. године било је за југословенску статистичку службу време великог проширења програма истраживања, примене сложенијих метода уопштавања и анализе, интензивне међународне сарадње и опсежног публиковања резултата. Ипак је цео статистички систем запао у тешкоће када је дошло до слома поретка социјалистичког самоуправљања и до отцепљења четири републике.

Деценија од 1991. до 2001. била је за статистичку службу време редуција и дубоких структурних промена. Смањење државне територије и смањење новчаних средстава наметнули су смањење броја запослених у статистичкој служби и одустајање од низа истраживања из ранијих програма. Са друге стране извршен је одлучан заокрет ка примени међународних стандарда: нова класификација делатности, примена дефиниција УН за статистику запослености и за обрачун макроекономских агрегата, израду тзв. националних рачуна и друго. Статистичка служба до краја 2001. године још није изашла из тешкоћа прелаза у систем статистике тржишне привреде, али, за све то време, обезбеђивала је основне податке и штампала своје публикације. Тек ће даље године пока-

зати да ли ће статистика и на измењеној основи постићи напредак као и у ранијим етапама свог развоја.

Од 1862. до 2002. године статистика је на свој начин исписивала историју своје земље и свог народа. Она је, по речима Анатола Франса, показивала ону суштински важну страну народног живота у којој се види како су људи живели, од чега су умирали, шта су производили и трошили. Статистика је то радила успешно, упркос снажним ударима ратова, промена државних територија и дво-струке смене друштвених система. Из свега овог произилазе запажања о незадрживом напредовању статистике, о њеној зависности од друштвеног окружења и потреби за статистиком, испољеној у другом времену и под веома различитим околностима. То су окрепљујућа запажања као основ за ведрије гледање у будућност.

SUMMARY

Year 2002 will mark 140 years from the time when Prince Mihailo Obrenovic signed a decree according to which statistical service became a part of Economic Department of the Ministry of Finance. This was the beginning of work of official statistics. Two years later Statistical Department was detached from Economic Department, which meant that statistics acquired its own organization. Current Yugoslav official statistics is the straight line successor of statistics which existed in Principality of Serbia, and it justifiably considers the decision of Prince Mihailo as its own inaugural act.

During the past 140 years official statistics kept progressing, although it faced numerous distresses because of wars, changes of state territory and of social system. In each phase between two critical historic situations, official statistics realized a convincing and tangible advancement.

In the period prior to the First World War official statistics in Serbia reached the level which equaled statistical services of big European countries. Population censuses were carried out regularly, vital statistics (births, deaths, marriages) was included in the scope of statistical work, statistics of agriculture, external trade, prices, state and municipal finances were developed as well. Due to the low level of the country's development, industrial statistics, domestic trade statistics, education and health statistics remained on modest level. Statistics of national income and its distribution did not exist. However, in the period of half a century which elapsed from the birth of official statistics till the time of wars which broke out in the country and discontinued the development of Serbia, a huge progress has been achieved. Twenty editions of "Statistical State Book of Serbia" have been issued, and, in the period from 1893 till 1910, "Statistical Yearbook" was published regularly. Official statistics owes such success to its first

director, Dr Vladimir Jakšić, and his successor Dr Bogoljub Jovanović, both of whom were people of European provenience and culture, with outstanding professional zeal.

It is well known that, during the 19th century, Montenegro carried out Censuses of Population, Households and Livestock. This was necessary in order to assess tax liabilities, and possibly, the compulsory military service. Censuses were organized by Ministry of Internal Affairs. In 1909 statistical department was established within this ministry, with Milisav Dedović as its first director. Montenegrin official statistics of that time did not publish its own publications, however, data on population were publicly announced, and they can be found in renowned world encyclopedias (Brokhous, Meyer), as well as in the works of some European scientists and renowned media (Emanuel Skatuli, Russian Encyclopedic Glossary, French Military Encyclopedia, exarchate magazine "Vojesti" from Constantinople, Yugoslav magazine from Sarajevo, etc.).

Founding of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians marked a new phase in development of official statistics. As early as in 1919, a decision on organization of unique statistical service on the level of the entire country was made. It also incorporated the strong "local offices" from Zagreb and Sarajevo. A number of organizationally separated, subject-oriented statistical departments were developed, particularly within the Ministries of Mining, Construction, Transport, PTT, Industry, Social Policies, etc. Some new statistical branches were born: National Income Statistics, Employment Statistics, Statistics of Average Salaries, Unemployment Statistics, Education Statistics, etc. Numerous statistical publications were published: Results of 1921 and 1931 Population Censuses, Results of the 1931 Census of Agriculture, Statistical Yearbooks from 1929 to 1940, Bulletins of Railway Statistics, PTT Statistics, Mining Statistics, External Trade Statistics, National Bank, Social Insurance, Economic Chambers, Workers' Chambers etc. Besides the increasing international obligations, interest of domestic public in statistical data was on the rise. Numerous studies were written on various social problems,

which were described in statistical terms: agrarian reform, peasants' debts, economic crisis from 1929 to 1934, etc. In the period from 1919 till 1941 Yugoslav official statistics experienced a considerable expansion: new fields were covered, new methods were implemented, the published data were more extensive and public dissemination began opening up. Unfortunately, changes of the state territory hindered comparability of new and old data, while numerous statistical divisions occasionally showed lack of coordination. Change of the social system which ensued after the Second World War, and creation of statistics which served a different society, stood in the way of objective assessment of results accomplished between the two World Wars. The fact that official statistics after 1945 had to differ from the pre-war statistics, was not a sufficient enough reason to hold in low esteem the service between the wars, which, very often, was the case.

Following the Second World War, society which was shaped in Yugoslavia was one in which social ownership over capital goods became a dominant ownership form. The state was divided into six republics and two provinces. These changes had a heavy impact on official statistics. Firstly, the state-owned enterprise became a disciplined collaborator of the state statistics, which made possible significant extension of the research program and tightening of the deadlines. Secondly, the entire organization of statistical service was based on federal principle: besides the central statistical office, there were also six strong statistical offices of the republics, two provincial statistical offices and a network of local offices. Thanks to such organization, almost the entire statistical work was concentrated in statistical offices, while the so-called authorized organs were in charge of processing their own documentation of public interest (banks, Social Insurance, Employment Bureaus, Ministry of Interior, Institute for Health Protection, Hydro Meteorological Office, etc). The methods of data collection were improved as well by introducing monthly and annual reports, organization of evidences and application of sample method. Publishing covered results from all statistical surveys. Considerable improvement was achieved in calculation of aggregate indices of physical

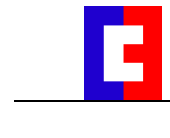
volume and prices, presentation of distribution of social product, preparation of input-output tables, system of macroeconomic accounts. Coverage and accuracy control of census data were put into practice. Since fifties, statistical education was based on modern concepts of mathematical statistics. Extensive and fruitful cooperation was established with UN institutions. In general, Yugoslav official statistics was highly esteemed in international circles. Purchase of the first large electronic computer in Yugoslavia in 1960 (IBM-705) was just one among many accomplishments of the Yugoslav statistics. In all its branches statistics attracted numerous highly educated professionals, and a number of those with M.A. degree and doctorate. Period from 1945 to 1991 was, for Yugoslav statistics, a period of significant extensions of research program, application of complex methods of generalization and analysis, intensive international cooperation, and wide-ranging publication of results. Nevertheless, the entire statistical system experienced grave difficulties with the breakdown of socialist self-management system, and secession of four republics.

Decade from 1991 till 2001 was, for official statistics, a period of cutbacks and deep structural changes. Narrowing of the state territory and shrinking of resources resulted in decrease of the number of employees, and abandonment of numerous research projects from previous program. On the other hand, a decisive turn was made towards implementation of international standards: new classification of activities, application of UN definitions in employment statistics and calculation of macroeconomic aggregates and national accounts, etc. Until late 2001 official statistics still did not manage to overcome the difficulties which it faced in attempts to switch to market economy statistics. However, throughout this difficult period it furnished basic data and published its publications. Forthcoming years will show whether this changed statistics will accomplish such a progress as it did in the past.

From distant 1862 till 2002 official statistics was writing, in its own way, the history of its country and its people. As Anatol France said, it reflected the crucially important side of people's lives, where it is possible to

see how they lived, why they died, what they produced and what they consumed. Official statistics did that task very successfully, in spite of the hindrance of wars, changes of the state territory, and the double transformation of the social system. All this leads to conclusion about the unrestrainable progress of statistics, its dependence on the social milieu and the demand for it, which was shown in the long period and under very different circumstances. These conclusions are very inspirational as a base for more optimistic anticipation of future.

ЛИТЕРАТУРА

Државописи Краљевине Србије

Статистички годишњаци Краљевине Србије

Статистички годишњаци Краљевине Југославије

Статистички годишњаци Југославије

Лазо Костић: Теоријска статистика, издање Геце Кона, Београд, 1937.

Милош Мацура: Поводом седамдесетогодишњице првог и педесетогодишњице другог закона о статистици у Србији, Статистичка ревија број 2 за 1951. годину.

Сава Обрадовић, Милица Сентић: Стогодишњица српске статистике, Статистичка ревија број 2-3 за 1964. годину

Слободан Жарковић: Statistical Development I-IV London, 1991.

Тридесет година статистике у СФР Југославији, 1944-1974. Савезни завод за статистику, Београд, 1974.

САСТАНАК МЕЂУНАРОДНОГ СТАТИСТИЧКОГ ИНСТИТУТА У БЕЧУ 1891.

[Handwritten names and signatures in cursive script, arranged in several lines below the photograph, likely identifying the individuals in the group.]

[Small rectangular label with handwritten text in Cyrillic script, possibly a collection or archival note.]